

ऐतिहासिक माहितीदर्शक थिरपुरमंडलु श्रीमहावीरजिनस्तवन

- अ-वेषकः—पूज्य आचार्य महाराज श्री विजयवतीन्द्रसूरिण
थिरपुरमंडल वीरलु रे दाव, खेटतां लावठ जय रे सोभागी;
भोटी मुरती शोभाति रे दाव, प्रणुमतां पातिक जय रे सोभागी;
जयजय श्री महावीरलु रे दाव. (१)
- अे छे देवना देव रे दाव, त्रिभुवन नायक जगगुरु रे सोभागी,
मुरनर करे नित्य सेव रे दाव, जयजय श्री महावीरलु सोभागी.—जय०-२
पाटलु नगर तण्णे धणी रे दाव, कुमारपाण भूपाण रे सोभागी;
अे जिंभ बरावीअो रे दाव, पाप अयो पाताण रे सोभागी.—जय०-३
प्रासाह पाटलुमां कयो रे दाव, त्रीजे कडेर जलु रे सोभागी;
दीवा दीसे तण्णे तण्णे रे दाव, जन कडे अेहवी वणु रे सोभागी.—जय०-४
पाटलु आदि लनेश्वर रे दाव, कडेर शांति लणुंद रे सोभागी;
थीरपुर स्थापना वीरनी रे दाव, देभतां गया दुःभदंड रे सोभागी.—जय०-५
पंचम काण दुकाणमां रे दाव, असुर धया मडीपाण रे सोभागी;
तेहने प्रासाह विभंडीअो रे दाव, न करी केले संलाण रे सोभागी.—जय०-६
त्रणुमां सांप्रत वानगी रे दाव, पाटलु नगर भोअार रे सोभागी;
धंल दीसे त्यांकने रे दाव, योदशे उपर आर रे सोभागी.—जय०-७
धर्मक्षेत्र सोहामलु रे दाव, लघु कारभीर नाम रे सोभागी;
कणियापुर पाटलु कडी रे दाव, धन्य अे थिरपुर ठाम रे सोभागी.—जय०-८
पंदशे अेकतादीशे प्रगटिया रे दाव, क्हादगुन भास भोअार रे सोभागी;
पुल्ल प्रणुमी लावशुं रे दाव, श्री संघ दुषं अपार रे सोभागी.—जय०-९
शेहांनी शेरी त्यां कने रे दाव, जेडा श्री वर्धमान रे सोभागी;
स्नात्र मडोत्सव कयो लावशुं रे दाव, पडोंयी मननी भांत रे सोभागी.—जय०-१०
पाटलु नअथी आविया रे दाव, शा साकरयंड उदवास रे सोभागी;
संधपति तीवक धरावीअो रे दाव, खेटिया गोडी पाश रे सोभागी.—जय०-११
गोडी पार्श्व खेटिया रे दाव, हडेरे श्री भगवंत रे सोभागी;
स्नात्रमडोत्सव कयो लावशुं रे दाव, मडीणी निज मन भांत रे सोभागी.—जय०-१२
श्री थिरपुर मांडे आविया रे दाव, खेटिया श्री वीर लणुंद रे सोभागी;
थेथुं वत जयां आहयुं रे दाव, कीधुं उत्तम काम रे सोभागी.—जय०-१३
शासननायक वीरलु रे दाव, त्रिधवाभात मडंकार रे सोभागी;
सिद्धारथ कुल अंढवो रे दाव, हरिखंडन सुभकार रे सोभागी.—जय०-१४
संवत सत्तर त्याशीमे रे दाव, मडा वह तेरस सार रे सोभागी;
साळ वाधो कडे लावयी रे दाव, सक्षय कयो अवतार रे सोभागी.—जय०-१५
आ स्तवन अेक प्राचीन हस्तलिखित गुटकांमंथी उतारिने अडीं आयुं छे.

॥ॐ अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिद्वं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

जेशिंगभाईकी वाडी : घोकांटा रोड : अमदावाद (गुजरात)

वर्ष १३	॥ विहंगम सं. २०० : ४ वीरनि. सं. २४७४ : छं. सं. १६४७	॥ क्रमांक
अंक २	॥ कालिका शुद्धि ३ : शनिवार : १५मी नवेम्बर	॥ १४६

सम्यक्त्वकुलकम् ।

सं०-पूज्य मुनिमहाराज श्रीकान्तिविजयजी
वेसागिहेसु गमणं महाविरुद्धं जहा कुलवह्णं ।
जाणाहि तथा सावया(य)सुसावगाणं कुतित्थेसु ॥ १ ॥
भणइ जणो नारीणं सइत्तणं कत्थ वेसागिहगमणे ।
एवं कुतित्थगमणे सम्मत्तं सावगस्स कहं ? ॥ २ ॥
किर धम्ममि कुसलओ सुसावगो सो वि आगओ इहइं ।
तम्हा एस पहाणो सिवाइभणिओ य जो धम्मो ॥ ३ ॥
एवं तम्भत्ताणं थिरकरणं कुणइ तत्थ वच्चंतो ।
वद्धारइ मिच्छत्तं सुबोहिबीयं हणइ तेसिं ॥ ४ ॥
अन्नेसिं सत्ताणं मिच्छत्तं जो करेइ मूढप्पा ।
सो तेण निमित्तेणं न लहइ बोहिं जिणाभिहियं ॥ ५ ॥
सो परमप्पाणं चिय पाडेइ दुर(रु)त्तरंमि संसारे ।
मिच्छत्तकारणाइं जो नवि वज्जेइ दूरेणं ॥ ६ ॥
चित्तामणिं व्व दुलहं सम्मत्तं पाविऊण अन्नेहिं ।
तं हारवेइ जीवो लोइयतित्थेसु जंतेणं ॥ ७ ॥
दंसणविराहगाणं तल्लाभुक्कोसणंतकालाओ ।
तम्हा दंसणरयणं सव्वपयत्तेण रक्खंति ॥ ८ ॥
जह सियवडेण रहियं न तरइ भवसायरंमि बोहित्थं ।
तह सम्मत्तेण विणा किरियरुइ न तरइ भवोहं ॥ ९ ॥
जह व विण्णे तुंवे साहारो नेय होइ अरएहिं ।
तह सम्मत्तेण विणा ताणं च न होइ चरणेण ॥ १० ॥

जह विच्छायं पउमं हवइ विणहंमि कन्नियामज्जे ।
 तह विच्छाया किरिया हवइ हु सम्मत्तनासंमि ॥ ११ ॥
 जह महआययणं पि य पीढवीणासे विणस्सए सव्वं ।
 सम्मत्तपीढनासे तह नासइ गुरुत्तवच्चरणं ॥ १२ ॥
 जह वा सालीपल्लो कीडक्खइओ हवेज्ज नोसारो ।
 झीणे तह सम्मत्ते हवइ असारं तवच्चरणं ॥ १३ ॥
 अंधारनच्चियं पिव मयदेहोवट्टणं जहा विहलं ।
 इय सम्मत्तेण विणा सव्वं बज्जं अणुट्ठाणं ॥ १४ ॥
 ता इत्थेव पयत्तो कायव्वो दुल्लहं पुणो एयं ।
 दंसणरयणं रयणं व दुल्लहं मंदपुत्ताणं ॥ १५ ॥
 जह य बहुविग्घपउरो महानिह्वी पायडो वि लोर्गमि ।
 पुत्तोवयाररहिएहिं न उण पाविज्जए कहवि ॥ १६ ॥
 महयासामग्गीए माणुसखित्ताइसवणसद्धाए ।
 पाविज्जइ कहमवि इमं अणुत्तरं कम्मविवरेणं ॥ १७ ॥
 ता तुम्भेहिं वि पत्तं पुव्वज्जिनिययकम्मविवरेणं ।
 संकाइदोसरहियं धरियव्वं अप्पमत्तेहिं ॥ १८ ॥
 न वि तं करेइ अग्गी नेय विसं नेय किण्हसप्पो वा ।
 जं कुणइ महादोसं तिव्वं जीवस्स मिच्छत्तं ॥ १९ ॥
 हारवियं सम्मत्तं सामन्नं नासियं धुवं तेहिं ।
 परचित्तरंजणट्ठा आणाभंगो कओ जेहिं ॥ २० ॥
 आणाए अवट्ठंतं जो उववूहिज्ज जिणवरिंदाणं ।
 तित्थयरस्स सुयस्स य संवस्स य पच्चणीओ सो ॥ २१ ॥
 किं वा देइ वराओ मणुओ सुट्टु वि घणी वि भत्तो वि ।
 आणाइक्कमणं पुण तणुयं पि अणंतद्दुहहेउं ॥ २२ ॥
 तम्हा सय(इ)सामत्थे आणाभट्ठंमि नो खलु उवेहा ।
 अणुकूलगइयरेहिं अणुसट्ठी होइ दायव्वा ॥ २३ ॥
 सो घन्नो सो पुत्तो स माणणिज्जो य वंदणिज्जो य ।
 गइरिगाइपवाहं मुत्तुं जो मन्नए आणं ॥ २४ ॥

आ. 'अभ्यक्तवकुलक' पाटशुना भेतरवस्तीना पाडाना ताडपत्रना अंडारनी
 (आवारा नं० १ पृ० ११८ थी १२०) प्रति उपरथी उत्तारीने अर्द्धी आभ्युं छे.

રોહમાંદિ અડતાલીસ ત્રણ દેહરિ શ્રી જમદીસ હો
સીડાત્તરિ દેહરા બિ માતું બિસિ અદાર બિઅ પ્રમાણું હો
સીરાત્તરિ દેહરાં બિ મોહી, આઠ મૂરાત નયણે જોઈ હો.”

આ રોહા નમરને અલારે આ અમીરગઠ કહે છે. અહીં અત્યારે પાંચ ધર શ્રાવકોનાં છે. બધાયે મૂલ અદાર ગામના જ નિવાસી છે અને વ્યાપાર ધંધા માટે આવેલા છે. અહીં અલારે મંદિર એક પણ નથી અને ઉપાશ્રય માટે પણ હમણાં જ નવી જમીન લીધી છે. ઉપાશ્રય નવો બનશે.

સીડાત્તરીમાં જૂનું મંદિર હતું તે ગામ અદાર ખંડિયેર રૂપે બિહું છે. ગામમાં નવું મંદિર બન્યું છે. શ્રાવકોનાં પાંચ-છ ધર છે.

સીરાત્તરતું નામ જદલો પાલનપુર રટે એતું નામ ‘ઇકબાલગઠ’ રાખ્યું છે. અહીં અત્યારે પાંચ ધર છે. નવીન ઉપાશ્રય બન્યો છે; નાનું મંદિર પણ બનશે. જૂનું મંદિર નથી. અહીંથી ચિત્રાસણી યથ પાલનપુર જવાતું છે. ચિત્રાસણીમાં નાનું મુંદર શિખરબદ્ધ મંદિર છે. શ્રાવકોનાં ધર દસ છે. આ ચારે ગામ પાલનપુર રટેનાં છે. સખાટ્ટ અકબર-પ્રતિભોધક જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિભવસુરીશ્વરજી સીડાત્તરી અને રોહ પધાર્યા હતા.

પાલનપુર

આ નમરનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જહુ જ લખ્ય અને ઐતિહાસિક પ્રશ્નોથી ભરપુર છે. એનો ઇતિહાસ હું આ માસિકમાં જુદો જ આપીશ. અલારે તો ટૂંકે પરિચય જ આપું છું- સુપ્રસિદ્ધ ધારાવર્ષાદેવ પરમારના ભાષ પ્રહલાદનદેવે આ નમર વસાવ્યા-આપાદ કર્યાના પ્રાચીન ઉલ્લેખો મળે છે. પરન્તુ મને અહીં જે ઇતિહાસ મળ્યો છે, તે જોતાં આ નમર એથી ચૈ પ્રાચીન હશે એમ લાગે છે. પ્રહલાદનદેવે આ નમરને ઉત્તમ અને ઔરવવન્તુ બનાવ્યું એમાં સંદેહ નથી. ૨

૨ પરમાર ધારાવર્ષાના ભાષ પ્રહલાદનકુમારે પાલનપુર વસાવ્યાનો ઉલ્લેખ જૈન સાહિત્યના સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસમાં છે. તેમજ સોમશોભાગ્ય કાવ્ય વજ્રેરમાં પણ એ જ પ્રમાણેના પ્રાચીન ઉલ્લેખો મળે છે.

હીરસૌભાગ્ય કાવ્યમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે:—

પ્રહ્લાદનાચ્ચન્દ્ર ઇવાજ્ઞમાજામન્વર્થનામાજનિ યો જગત્યા
પ્રાહ્લાદનઃ પાર્શ્વપતિઃ સ તત્ર પ્રાહ્લાદનાહે વ્યલસદ્ વિહારે ।
યદીયમૂર્તિર્નિરમાયિ મક્ત્યા પ્રાહ્લાદનાહે પુરિ રાણકેણ
તસ્યાજયસ્યેવ નૃપસ્ય પાશ્ચોડ્યામાપહઃ સ્નાનજલેન જજ્ઞે ॥

અહીં ટીકાકાર ખુલાસો કરે છે કે પ્રહલાદનકુમારે આણુ ઉપરની ચતુર્મુખ ધાતુની મૂર્તિમાંની મૂર્તિને આગાળાવી હતી, અને અચલેશ્વરનો પોંદરો બનાવરાવ્યો હતો; જેના પાપથી એને શરીરે કાઢનો રોમ થયો હતો. પછી આ મૂર્તિ બનાવરાવી અને એના સ્નાનબલના છંદકાવથી એનો કાઢનો રોમ મયો છે. જેમ અજયપાલ રાજાનો રોમ પણ

અંક ૨]

ગુજરાતનાં કેટલાંક પ્રાચીન જિનમંદિરો

[૩૭]

પ્રહલાદન કુમારને એક વાર એવી દુશ્કૃતિ સુઝી કે પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પરકર સહિત ત્રી ધાતુની મૂર્તિને મળાવી નાંખી-આશુ ઉપરના અચલેશ્વરનો નાંદીયો-પોંડીયો બનાવ્યો. કેટલાક કહે છે કે તેમાંથી પલખના પાયા કરાવ્યા પછી પ્રહલાદને કાઢનો રોગ થયો. આખરે હારી થાકી વનવનમાં એ લખે છે. ત્યાં પ્રતાપશાલી શ્રી. શાલીભદ્રસૂરીશ્વરજીનાં દર્શન થાય છે. પ્રેમ અને ભક્તિથી વિનમ્ર બની રાજ્ય પોતાનું પાપ પ્રકાશા એનો પશ્ચાત્તાપ કરે છે. દયામૂર્તિ જૈનાચાર્યજી એને આશ્વાસન આપી શ્રી પાર્શ્વનાથજીનાં દર્શન પૂજન કરી ભક્તિથી નંદવણુ બલ છાંટવાનું કહે છે. પ્રહલાદન કુમાર એ પ્રમાણે કરે છે. એમનો રોગ મટે છે અને પછી પ્રહલાદનપુર વસાવી પ્રહલાદન પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ બનાવરાવી મંદિરમાં પથરાવી પ્રાતઃકા કરાવે છે. ત્યારથી આ નગરી ઇતિહાસના પાને ઝળકે છે. ત્યાર પછી તે અનેક સુવિકિત જૈનાચાર્યો આ નગરીમાં પધાર્યા છે. આ નગરીએ અનેક પ્રસંગો જોયા છે.

પૂ. પા. આ. શ્રી સોમસુંદરસૂરીશ્વરજી જેવાની ભન્નમહાત્રી ભૂમિ તરીકેનું ઔરવ આ નગરને પ્રાપ્ત થયેલું છે, જેનો ઇતિહાસ હું આગળ ઉપર આપવા ધાતું છું.

વર્તમાન પાલજીપુર તે સત્તરમી સદીમાં અ.બાદ થયું છે. અહીંનો પાહલજી વિહાર તે ખૂબ પ્રાચીન છે અને તેનાં ગુણગાન ધણાં બવાયેલા છે. જુઓ-

“આદિ નગર પાહલજીપુર વહી પાસજીણિંદ પુજઉ મન રૂહી,
પાહલજી આંખિ રોગ સવિ ગમિઆ પારસનાથઈ હેલાં નીમગ્યાં;
ચઉરાસી સીકરિ ધજાહ પાસભૂર્વાણુ નિતુ કરઈ હુચ્છાહ,
સોલ કોસીસા સોનાતણાં ખીજા જીણુહર ભૂયણિ અતિ ધણાં.
“પાહલજીપુર હોતું ત્રિભુવન બાણુ”

—(કલ્યાણસાગર વિરચિત પાર્શ્વનાથ ચત્યપરિપાટી)

‘પાલજીપુર ત્રો પારસનાથ’

—(શીલવિભવજી તીર્થમાલા)

પાલવિહાર શ્રીપાસનો સુ૦ રાય પહ્લોદે કીધ સા૦

અક્ષત મૂડો નિતુ પ્રતે સુ૦ સોલ મણિ પૂગી પ્રસીદ્ધ; સા૦

પૂજા ભોગ એહવો હતો સુ૦ પહિલાં ઇણિ ભગમોહિ, સા૦

સંપ્રતિ પણિ મહિમા ધણો સુ૦ પાલજીપુરવરમોહિ. સા૦

—(રાનવિમલસૂરિજીકૃત-તીર્થમાલા)

‘પાહલવિહાર ઇંપાસજી૦ સા.’ (મેધવિભવજી ઉપાધ્યાય વિરચિત-પાર્શ્વનાથ નામમાલા)

શ્રી પાર્શ્વનાથજીના સ્નાત્રના જલના છંટકાવથી ત્રયો હતો અને પછી રાજ્ય અભ્યપાલે અભ્યપુર (વર્તમાન અખરા) વસાવી પાર્શ્વપ્રભુની મૂર્તિ સ્થાપી મંદિર બનાવ્યું હતું તેમ પ્રહલાદને પછુ પ્રહલાદનપુરમાં પ્રહલાદના પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર બંધાવી પ્રભુ મૂર્તિની પ્રેમ અને ભક્તિથી સ્થાપના કરી હતી છે.

—(હીરસૌભાગ્ય)

અત્યારે પાલનપુરમાં એ જ પહ્લવીયા પાર્શ્વનાથજી—પ્રહલાદન-પાર્શ્વનાથજી બિરાભમાન છે અને એ મંદિર શ્રી પહ્લવીયા પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે.

૩૮]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૩

પાલણપુરમાં અસારે દસ જિન મંદિરો છે તે આ પ્રમાણે—

૧ પ્રદલવીયાં પાર્શ્વનાથજી—મૂલનાથકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજી છે. ત્રણ માલતું ભવ્ય પ્રાચીન જિનમંદિર છે. આ મંદિરની પાસે જ શ્રી આદિનાથજીનું અને નેમિનાથજીનું મંદિર છે. ઉપર પણ પ્રાચીન સુંદર મૂર્તિઓ છે. ધાતુની પ્રાચીન પંચતીર્થો ભવ્ય અને દર્શનીય છે. આ ત્રણે મંદિર સાથે જ છે. ત્રણેનું કમ્પાઉન્ડ પણ એક જ છે. મંદિરની બહાર વીરવજ્રોત્તેજક સભાનું પુસ્તકાલય છે.

૨ શાન્તિનાથજીનું—તપમઝ્છના ઉપાશ્રય પાસે જ આવેલું આ ત્રણ માળનું નાણક ભવ્ય મંદિર છે. મૂલનાથકજીની મૂર્તિ પ્રાચીન અને ભવ્ય છે. આ મંદિરમાં આ. શ્રીસર્વદેવસૂરિજીપ્રતિષ્ઠિત સત્તરીજ્ઞયજિનપદક બહુ જ સુંદર છે. આ. શ્રી સર્વદેવસૂરિજીની મૂર્તિ પણ છે.

૩ શ્રી શાન્તિનાથજી—આ મંદિર ડાયરામાં મણાય છે.

૪-૫ આદિનાથજી અને જ્ઞાનવનાથજી—સુંદર શિખરબદ્ધ ભવ્ય મંદિર કમાલપુરામાં એક જાથે જ આ બંને મંદિરો આવેલાં છે.

આ સિવાય બાકીનાં ઘર મંદિરો છે જે નીચે પ્રમાણે છે:—

૬ જવેર મલકાનું ઘર દરાસર—મૂલનાથકજી આદીશ્વર ભગવાન છે. પાપાણુની સુંદર મૂર્તિ છે.

૭-૮ બાદરગંભમાં બે ઘર દરાસર છે. એકમાં પાપાણુની શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની મૂર્તિ છે અને બીજામાં સ્ફટિકની શ્રી સુવિધિનાથજીની મૂર્તિ છે.

૯. નગા પારેખના વાસમાં નગા પારેખનું ઘર દરાસર છે. તેમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની સુંદર પંચતીર્થો છે.

૧૦ નગરશેઠનું ઘર દરાસર. અહાં પંચતીર્થો પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાજી છે.

પાલણપુરમાં ત્રણ હસ્તલિખિત પુસ્તકોના બંધાર છે.

૧—ડાયરામાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો સંગ્રહ સારો છે. લિસ્ટ પણ થયેલું છે.

૨—તપમઝ્છના ઉપાશ્રય પાસેની શ્રીસંઘની પેઢીમાં એક કમ્પાઉ બરીને હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે. તેનું લિસ્ટ પણ થયેલું છે.

૩—કમાલપુરામાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે, પણ તેનું લિસ્ટ નથી થયું.

લાયબ્રેરીમાં પુસ્તકો છે. બહાર પેપરો પણ આવે છે. ૫૦૦ થી ૬૦૦ ઘર જોતોનાં છે.

પાઠશાળા, કન્યાશાળા વગેરે ધાર્મિક સંસ્થાઓ પણ ચાલે છે. આયંબિલશાળા બોબનશાળા પણ છે. ૪-૫ ઉપાશ્રય છે. ધર્મશાળા છે.

પાલનપુરનો પ્રાચીન ઇતિહાસ પાલનપુરનિવાસી સુબ્રાવક ભાષ કપૂરચંદ મંછાચંદ શાહ પાસે સંગ્રહીત છે. એમણે મને એમના સંગ્રહનો ઉપયોગ કરવા બહો સંગ્રહ આપ્યો છે. હું સમય મેળવી બહુ તૈયાર કરી એક જુદા પુસ્તકરૂપે એને પ્રકાશિત કરવાની ભાવના રાખું છું. એટલે અહીં તો પાલનપુરનો માત્ર પરિચય જ આપ્યો છે.

મગરવાડા

“ મગરવાડિ જન્મ જાગતો તપગણિ મહિમા જે આહતો ”

મગરવાડામાં તપગચ્છત્રું માહાત્મ્ય અને મહિમા વધારનાર માણિભદ્રવીરનું સ્થાનક-મંદિર છે. આળુઆળુનાં નાનાં ગામડાંની અલ્પ વસ્તીપર પણ આ સ્થાનકનો પ્રભાવ અમે જોઈએ. રસ્તામાં એક ખેતરના ખેડૂતને પૂછ્યું: ભાઈ, મગરવાડાનો રસ્તો ક્યાં આવ્યો? તો કહે-આપુ, વીરના સ્થાનકે જાઓ છો ને? અહુ ચમત્કારી છે હો. અમે પૂછ્યું, તમે જાઓ છો ખરા? હા. ચયમ ના જામ? એ તો જાગતો દેવ છે. આ વીરના ચાનકે તો હિન્દુ ને મસલમાન (મુસલમાન) બધાયે જાય છે.

એક મુસલમાન લામને પૂછ્યું. એણે પણ આ વીરના ચમત્કારી સ્થાનની ખૂબ પ્રશંસા કરી. એણે તો ભાં સુધી કહ્યું બધા દેવ સરખા છે. અમે તો બધે જઈએ છીએ વગેરે વગેરે. આ શબ્દો કેટલા માટે ઉતાર્યા છે કે અલ્પેનો પણ આ ચમત્કારી માણિભદ્ર વીરના સ્થાનકને અહુ જ પ્રેમ, આદર, શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી માને છે. કોળી અને ઠાકરડા કહી પણ આ વીરના સેવન નથી ખાતા. એની માનતા માને છે અને એ જ પ્રમાણે બધું પૂરું પણ કરે છે. આ વીરદેવનું નામ લઈને જનારનું કહી કોષ્ટ નામ ન હ્યે, ન તેને લુટે કે પીડે. અર્ધારાતે ચાનકનું નામ લઈને જાવ, અહુ તમે નિર્ભય છો. આટલું માહાત્મ્ય આ માણિભદ્રવીરનું ચારે બાળુ ફરતાં ગામડાંઓમાં છે. ગુજરાતના અને ગુજરાત બહારના જાને પણ આ ચાનકથી પરિચિત તો છે જ.

મગરવાડા ગામ બહાર વડના ઝંકની બાળુમાં જ આ ભવ્ય ચાનક છે; મંદિર વચ્ચે મોટો ચોક-મેદાન-ધર્મશાળા ખેતર અને વિશાલ કમ્પાઉન્ડ છે.

ગામમાં શ્રાવણનાં ઘર છે, સુંદર જિનમંદિર-ઉપાશ્રય છે.

આજે મારવાડ અને ગુજરાતના પણ કેટલાક જાને કેટલીક વળગાડની બાધા-પીડા વગેરે માટે ‘ઉનાવા’ જાય છે, એ એક જાતનું મહામિથ્યાત્વ જ છે, અને ભાં કેટલીક ફસામણી જેવું પણ થાય છે. એના કરતાં આવા સમ્યક્ત્વી શાસનરક્ષક દેવની ઉપાસના કરી અધ:પાતમાંથી અચનું ઉચિત લાગે છે. બાકી તો “સવ્વે જોવા કમ્મવલ” ખૂબ માદ રાખવાની જરૂર છે. અહુ જ દુ:ખ અને ખેદની વાત છે કે સારા અને શુદ્ધિમાન મણાતા, ધર્મનિષ્ઠ મનાતા જાને પણ શુદ્ધ માતાએ અને ઉનાવાના પીર-(વીર) પાસે જાય છે, મહિનાઓ અને દિવસો માગે છે. આ વસ્તુ અહુ જ સુધારે માગે છે. જાને જાને અને પોતાના જ શાસનરક્ષક દેવને સમ્યક્ત્વી દેવ-દેવીઓને શ્રદ્ધા, પ્રેમ-ભક્તિ અને આદરથી ઉપાસના કરે એ ઉચિત છે.

મેત્રાણા

ઉત્તર ગુજરાતનું આ પણ એક ઓગણીસમી સદીનું તીર્થ છે. ધાણધાર પરમણામાં આ સ્થાન તીર્થરૂપ મનાય છે. ગુજરાતના બોધણી, પાનસર, સેરીસા અને વામજથી પણ પહેલાંનું આ તીર્થ છે. અહીં [વ. સં. ૧૮૯૩ લખબગમાં મૂલનાયજી શ્રી આદિનાયજી ભગવાન વગેરે ત્રણ પ્રતિમાઓ નીકળી હતી. અત્યારે મંદિર ભવ્ય અને વિશાલ છે. બહાર

ત્રણ દેરીઓ છે. સામે જ મોટી ધર્મશાળા છે. દર પૂર્ણિમાએ મેળો બરાવ છે, ભાતું અપાય છે. મહા સુદિ તેરશે વર્ષમાં ઉજવાય છે. પાટણથી ચારૂપ થઈને આગળ જતી રેલ્વે લાઇનનું કાકોશી સ્ટેશન છે, જેને મેત્રાણારોડ પણ કહે છે. સ્ટેશનથી ૧ માર્ગલ દૂર આ તીર્થ આવું છે. તેમજ સિદ્ધપુરથી મોટર પણ મેત્રાણા આવે છે. અત્યાર દેખરેખ મેતા અને સિદ્ધપુરના સંઘની કમિટી રાખે છે.

ખાસ મેતાનાં^૩ લાઇઓ શેઠ દલીચંદભાઈ વગેરે સારી દેખરેખ રાખે છે. ગુજરાતનું આ તીર્થ અત્યારે રેલ્વે લાઇનથી દૂર જવાથી અને મૂલ રરતાથી થોડે દૂર રહેવાથી યાત્રિકોવિહે છું લાગે છે. ખાકી સ્થાન એકાંત, સુંદર અને હવાપાણી સારાં છે. આત્મધ્યાની અને શાંતિ ઇચ્છુક મહાતુભાવોએ જરૂર લાભ લેવા જવો છે.

કલાણા

મેત્રાણાથી કલાણા થઈ અને ચારૂપ આવ્યા. કલાણામાં શામળીયા પાર્શ્વનાથજીનું નાતું મંદિર છે. મૂર્તિ બહુ જ લગ્ન મનોહર અને પ્રાચીન છે. પરંતુ દેખરેખને અભાવ છે. ન મલે ચક્ષુનું ઠેકાણું, ન મલે વ્યવસ્થાનું ઠેકાણું. આવા પવિત્ર અને શાંતિદાયક સ્થાનને લાભ લેનારા બહુ વિરલ જીવો દેખાય છે. અને અહીંથી ચારૂપ આવ્યા.

ચારૂપ

ચારૂપ પ્રાચીન ઐતિહાસિક તીર્થસ્થાન છે. ગુજરાતનાં પ્રસિદ્ધ પ્રાચીન તીર્થોમાં આ તીર્થની ખાસ અજ્ઞતરી માય છે. પ્રભાવકવ્યરિત્તિમાં શ્રી વીરાચાર્યજી વીરસૂરપ્રબંધ ૨૦ માં નમસ્કરને છે, તેમાં ચારૂપનો ઉલ્લેખ મલે છે. આ આચાર્ય ગુજરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમકાલીન છે. સિદ્ધરાજ જયસિંહનો સમય ૧૧૫૦થી ૧૧૬૨ સુધીનો છે. આ જ સમય સૂરીશ્વરજીનો અજીવો જોઇએ. તેઓ પંડિતલખચંદના શ્રી વિજયસિંહસૂરજીના પદ્ધર છે. તેઓ અસાધારણ વિદ્વાન, વક્તા અને અનેકકર્મ શાસ્ત્રોના પારખામી હતા; તેમજ મહાન સમયગ્રાંથ રાજમહારાજજીને પ્રતિબોધવાની અનુપમ શક્તિ ધરાવનાર હતા. સિદ્ધરાજ જયસિંહ તેમને બહુ માન આપતો અને અવારનવાર ધર્મોપદેશ સંભળતો હતો. એક વાર રાજજી મસ્કરીમાં સૂરિજીને કહ્યું: મારી સભામાં તમને આ માન અને સત્કાર છે તેવાં બીજાં નહિ મળે. આપ બીજાં જગ્યા તો ખબર પડે કે આ માન અને સત્કાર કેમ જળવાય છે. સૂરિજી મહારાજ આ વસ્તુ સમજી ગયા અને લાભનું કારણ જણી મંત્રજીને બોલ્યાં પદ્ધી (મરૂદેશનું વર્તમાન પાલીશહેર સંભવે છે) પહોંચી ગયા. આચાર્યશ્રી ત્યાં પહોંચ્યાના રાજને સમાચાર મળ્યા. રાજ સિદ્ધરાજ આ સાંભળીને આશ્ચર્ય પામ્યો. સૂરિજી ત્યાંથી મહાબૌદ્ધપુરમાં ગયા અને મોટી વાદસભામાં બૌદ્ધોને દટીને ગ્વાલીયર પધાર્યા. ત્યાં પણ ગજસભામાં વાદોએને જીતી રાજ્ય તરફથી બહુ જ સન્માન સત્કાર ગૌરવ અને આદર પામ્યા. ગુજરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહને સૂરિપુત્રવનું ગુજરાત બહાર થયેલું ગૌરવ-સન્માન સંભળી ખેદ પણ થયો. હોરો તો ન્યાં જય ત્યાં માન પામે છે. રાજહંસ તો ન્યાં જય ત્યાં પ્રેમ સ્નેહ અને આદર પામે જ છે. એને પોતાની

મેતામાં સુંદર બિનમંદિર, ઉપાશ્રય અને શ્રાવકોનાં ઘર છે.

જૂલનો પશ્ચાત્તાપ થયો અને પોતાની સમાના સભ્યોને મોકલવો સૂરિજીને પાટણ પધારવા આમંત્રણ મોકલાવ્યું. પોતાની જૂલનો પશ્ચાત્તાપ પણ પ્રગટ કર્યો.

દ્યાનિધાન સૂરિજીએ રાજની વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો, અને ગુજરાતમાં પધાર્યા. સૂરિજી ભારે પાટણથી ચાર કોસ દૂર ચાણ પામમાં પધાર્યા ત્યારે તેમને મળવા, અને જાતે વિનંતિ કરવા ગુજરાત સિદ્ધરાજ પોતે ચાણ આવ્યા અને સૂરિજીને નમી બહુમાન-પુરસ્કાર પાટણ પધારવાની વિનંતિ કરી. સૂરિજી પાટણ પધાર્યા ત્યારે બહુ જ ઉત્સવપૂર્વક સિદ્ધરાજે પ્રવેશોત્સવ કરાવ્યો હતો.

ચાણપતીશ્વર સ્તંભો પ્રભાવકચારત્રમાં વિશેષ ઉલ્લેખ નીચે પ્રમાણે મલે છે.—

“ત્યારે ધરણેન્દ્ર કહેવા લાગ્યો કે એ બાબતમાં તમારે અધીરાઈ—ખેડ ન કરવો. હવે આને દીનતા તજીને જિનબિંબના ઉદ્ધારથી તમે એક જીન પ્રભાવના કરો. શ્રીકાંતાનગરીના ધનેશ શ્રાવક વદાણુ લઈને સમુદ્ર માર્ગે જતાં તેના વદાણુને ત્યાંના અધિષ્ઠાયક દેવતાએ સ્તંભેલ હતું. આથી શ્રેષ્ઠીએ તેની પૂજા કરતાં તે બંતરે બંધારીને આપેલ ઉપદેશથી તે જૂમિમાંથી ભગવંતની ત્રણ પ્રતિમાઓ તેણે બહાર કાઢી. તેમાંની એક પ્રતિમા તેણે ચાણ ગામમાં સ્થાપન કરી, બેશી ત્યાં તીર્થ થયું. બીજી પાટણમાં ત્રિબંધુનાઈ મૂળમાં સ્થાપન કરી. અરિષ્ટનેમિની પ્રતિમા પ્રાજ્ઞાદમાં સ્થાપન કરી. ત્રીજી પ્રતિમા સ્તંભક ગામમાં સેટિકા (શેટી) નદીના તટ પર વૃક્ષઘટાની અંદર જૂમિમાં સ્થાપન કરેલ છે, તે પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાને તમે પ્રગટ કરો. કારણ કે ત્યાં એ મહાતીર્થ થવાનું છે.”

—(પ્રભાવકચરિત્ર)

પ્રવચનપરીક્ષામાં મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મજ્ઞાનરજી લખે છે કે ગત ચોવીસીના સોળમા તીર્થકરના સમયમાં અષાઢી શ્રાવકે ત્રણ પ્રતિમાઓ કરાવી હતી, તેમાંની એક ચાણમાં છે.

બીજા ઉલ્લેખ પ્રમાણે નમિનાથજીના શાસનકાળ પછી ૨૨૨૨ વર્ષ પછી ગૌડદેશના અષાઢ શ્રાવકે ત્રણ જિનપ્રતિમાઓ કરાવી હતી તેમાંની એક કાચીડ નગરના ધનેશ

૪ પાટણની આ અરિષ્ટનેમિની પ્રતિમા અત્યારે પાટણમાં શાળવી વાસમાં નેમિનાથજીના મંદિરમાં વિલમ્બન છે એમ હું માનું છું. બરાબર ચાણમાં ગિરાજમાન શ્રી જ્ઞામળીયા પાર્શ્વનાથજીના માપની અને એ જ નમૂનાની આ મૂર્તિ છે. શ્રી નેમિનાથની મૂર્તિનાં દર્શન કરતાં તરત જ આપણને ચાણના જ્ઞામળીયા પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિનું સ્મરણ થાય છે. ચાણ તીર્થના અત્યારના વહીવટકર્તા શેઠ બાલુભાઈને આ સ્તંભો પૂજતાં તેઓ પણ મારા મતને મળતા થયા હતા. આ સ્તંભો વિશેષ શોધખોળની ખાસ જરૂર છે.

૫. શ્રી નમિનાથજીના શાસનકાળમાં બનેલ આ મૂર્તિનો નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મલે છે—

“ નમેસ્તીર્થકૃતસ્તીર્થે વર્ષે દ્વીકચતુષ્ટયે ।

બાષાડશ્રાવકો ગૌહોડકારયત્ પ્રતિમાત્રયમ્ ” ॥

૬. પ્રસિદ્ધ તીર્થયાત્રી કવિ શીલવિજયજી પોતાની તીર્થયાત્રામાં કાંચી નગરનું વર્ણન લખતાં જણાવે છે કે—

૪૨]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૩

આવકને ત્યાંથી અહીં ચારૂપમાં આવી છે.

આ પ્રમાણે જોઈએ તો પહેલા પક્ષના માનવા મુજબ ચારૂપમાં અત્યારે બિરાજમાન શ્રી શામળીયા પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિને બન્યે અસંખ્યાતા વર્ષનાં વહાણાં વાયા છે અને બીજા પક્ષની માન્યતા મુજબ ૫૮૬૭૦૦ વર્ષ લગભગ થયાં છે.

ઉપદેશ તરમિણીમાં જુદાં જુદાં તીર્થોનો ઉલ્લેખ છે તેમાં ચારૂપનું નામ પણ મલે છે. સ્કૃતસાગર અને શુર્વાવલીમાં ઉલ્લેખ છે કે માંડવમઠના મંત્રીશ્વર પેશક્રમારે ચારૂપમાં શ્રી શાંતિનાથજીનું મંદિર બનાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

× × × શંલેશ્વર--ચારૂપ--રાવળાપાર્શ્વનાથ ”

ચારૂપમાં બિરાજમાન શ્રી શામળીયા પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ—મૂલનાયકજીના પરિકરની નીચે આ પ્રમાણે લેખ છે—

.... વિ ૧૩ શ્રીનાગેન્દ્રગચ્છે શ્રીશીલગુણસૂરિસંતાને શ્રે. રાઘણસુત્ર શ્રે. સોમા (ના) તથા શ્રે. જસરાજસુત (૨) દેવામ્યાં (શ્રી) ચારૂપગ્રામે શ્રીમહાતીર્થે શ્રીપાર્શ્વનાથ પરિકર કારિત (તં) (૩) પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીદેવચંદ્રસૂરિમિઃ

આ દેવચંદ્રસૂરિજી સાથે સંબંધ ધરાવનારો સં. ૧૩૦૧ નો લેખ પાટણમાં છે તેમજ શ્રી દેવચંદ્રસૂરિજીની પાટણમાં પંચાસરજીના મંદિરમાં મૂર્તિ પણ છે.

આ દેવચંદ્ર સૂરિજી પાટણ સ્થાપક ચાવડાવંશીય સુમસિદ્ધ વનરાજના મહાઉપકારી ધર્મગુરુ શીલગુણસૂરિના શિષ્ય થાય છે.

અર્થાત આ પરિકર પણ હજાર વર્ષથી પણ વધુ જૂનું છે.

આથુના વરતુપાલ તેજપાલના હુણીગવસહી મંદિરમાં પોતાની દેરીઓ બંધાવનાર વરહુડિયા જોતના નાજોરનિવાસી સા. દેવચંદ્ર અને તેના કુટુંબને કરાવેલાં સત્કાર્યોની નોંધ છે, તેમાં ચારૂપમાં શ્રી આદિનાથ પ્રભુજીનું અબ્ધ બિંબ, એક પ્રાસાદ, અને છ ચોટ્ટાઓ સહિત ગૃહમંડપ બંધાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. (‘આથુ’ લેખસંગ્રહ ભાગ બીજો)

ઉપર્યુક્ત પ્રમાણો આપણને એક વરહુડ વહુજ સ્પષ્ટ રીતે સૂચવે છે કે પાટણ પાસેનું અત્યારનું ચારૂપગ્રામ પ્રાચીન તીર્થ છે—મહાતીર્થ રૂપે મણ્યાર્તુ હતું. અત્યારે પણ ગુજરાતમાં તે આ તીર્થની પ્રાચીનતા પ્રસિદ્ધ જ છે.

કવિરાજ શીલાવલ્લયજી પોતાની તીર્થમાલામાં ચારૂપને પણ સંભારે છે કે—

“ આઠ્યા પાટણિ અતિ આદરિ પાસજી ભેટયા પંચાસરિ.

કોઠો નારિગો ચારૂપપાસ અદારે સુગુણ સ્વરૂપ. ”

“ હેમ રચણી રૂપાતણી બિનપ્રતિમા તિહાં દીપિ ધણી;
જીન કાંચિઈ જીનપ્રાસાદ સરગ સમેવડિ માંડિ વાદ. ”

સેરિસા તીર્થ વણુનમાં પણ એ જ કવિરાજ લખે છે કે—

“ સેરીસિં લોઠાણુ જીન પાસ, સંકટ ચૂરિ પૂરિ આસ;

જૈન કાંચીથી આણી દેવ મંત્રણલી ચેલાની સેવ. ”

આ હિસાબે જૈન કાંચી નગરથી સેરીસામાં અને ડબોઈમાં પાર્શ્વનાથની મૂર્તિઓ આવી છે.

અંક ૨]

છૈં ઓર સિલોકે

। ૪૩

ચારૂપની વર્તમાન સ્થિતિ—અચારે ચારૂપમાં સુદર ભવ્ય શિખરબદ્ધ મંદિર છે. અહીં પહેલાં એક નાનું દેડું હતું પછી પાટણના શ્રીસંઘે તીર્થની ૧૯૩૭માં સંભાળ લઈ તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. પછી ધર્મશાળા ૧૯૫૬માં બની. પછી હમણાં મૂલનાયક-જીને મૂલ માદી ઉપરથી ફેરવ્યા સિવાય ભવ્ય જીર્ણોદ્ધાર કરાવી મોટું મંદિર બંધાવ્યું. આ ઉદ્ધાર જીર્ણોદ્ધારની શરૂઆત સં. ૧૯૭૪માં થઈ હતી અને સં. ૧૯૮૪માં ભેટ શુદ્ધિ પ ના જીર્ણોદ્ધારની પ્રતિષ્ઠા આચાર્યવર્ચ શ્રીવિજયસિદ્ધસૂરિજી આ. શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી અને પ્રવર્તકજી શ્રીકર્તાવિજયજી મહારાજ આદિના શુભ હસ્તે થઈ છે. મંદિરને ફરતી મોટી વિશાળ ધર્મશાળા બની છે. ધર્મશાળાની બહાર સ્ટેશનના રસ્તા તરફ શેઠ નગીનદાસ કરમચ દની પથુ બીજી ધર્મશાળા છે.

જીર્ણોદ્ધારનો અને ઐતિહાસિક નિગતોને જાણવાનો લેખ પણ છે.

ચારૂપતીર્થ પ્રાચીન છે અને વર્તમાનમાં પણ પરમ શાંતિનું ધામ છે. દર પુણ્યમાએ પાટણ અને આજીમાજીના આમોના ભેતો દર્શન પૂજન આવે છે. તીર્થ ખાસ યાત્રા કરવા લાયક છે. ત્યાંથી વિદ્યાર કરી અમે પાટણ ગયા.

(ચાહુ)

છૈં ઓર સિલોકે

લેખક—શ્રીયુત અગરચંદજી નાહટા

“ જૈન સત્ય પ્રકાશ ”કે ક્રમાંક ૧૪૪ મેં મુનિ લક્ષ્મીભદ્રવિજયજીને ‘ સલોકા-સંચયમાં વધારો ’ શીર્ષક સે ૬ સલોકોં કા પરિચય દિયા હૈ, જિનમેં આપને ૫ સલોકે નવીન બતલાયે હૈં । પર વાસ્તવ મેં ઉનમેં સે ૩ હો નવીન જ્ઞાત હોતે હૈં । નં. ૩ ઉદયરત્ન-કૃત નેમનાથ શલોકા વ નં. ૬ કુંઝરવિજયરચિત હીરવિજયસૂરિ સલોકા કા નિર્દેશ કાપ-ડિયાજીકે લેખમેં હૈ હી, ઓર યે પ્રકાશિત મો હો ચૂકે હૈં । નં. ૫ હીરવિજયસૂરિ સલોકા મો છપ ચૂકા હૈં હસકા ઉલ્લેખ હસી “ જૈન સત્ય પ્રકાશ ”કે ક્રમાંક ૧૪૧ મેં પ્રકાશિત મેરે લેખમેં વિદ્યાધર રચિતકે રૂપમેં કિયા ગયા થા । રચના કે અન્તમેં “ વીર વિદ્યાધર ” શબ્દ આતા હૈં હસસે મુનિશ્રોને વીરવિમલ નામ અનુમાન કિયા હૈ; મૈને ઉસસે વિદ્યાધર નામ પ્રહણ કિયા હૈ ।

“ જૈન ગુર્જર કવિઓ ” મા. ૩ મેં હમારે સંગ્રહ એવં વીકાનેરકે જૈન જ્ઞાનમંડારો કે શાસાહિત્ય કા વિવરણ પ્રકાશિત કરવાને કા હમને પ્રેરણા એવં પ્રયત્ન કિયા થા । ઉસકે પશ્ચાત્ત હમારે સંગ્રહ એવં જાનકારીમેં અનેકોં શાસ ચૌપાઈ આદિ રચનાયેં આયી હૈં અતઃ દેશાઈજી કે તોનોં માર્ગોં કા અનુપૂર્તિરૂપ એક ગ્રન્થ અમી તૈયાર કિયા જા રહા હૈ, હસી પ્રસંગ સે અપને સંગ્રહકો પુનઃ દેખનેકા અવસર આયા,તો નવીન સલોકે ઓર મો અવલોકનમેં આયે, ઉનકા પરિચય મો યહાં દિયા જા રહા હૈ ।

૧ રિષમનાથ સિલોકો — જિનહર્ષ

અંત—મવિયણ નર પ્રતિબોધ દીયંતા, શુભ ધ્યાને મનધર લાભ લિયંતા ।

प्रथम जिणेऽवर मुगति सिधाया, इम जिनहरष भलै गुण गाया ॥

इति रिषभनाथ सिलोको । पत्र २ (अंतपत्र)

- २ जैसलमेर सिलोको—गाथा ५१, रामचंद्र, सं. १८७८ का. सु. १५ अ. आदि—अथ श्रीजैसलमेर श्लोको लिख्यते —

सरसती माता सारद राणी, तुठी जे आपे अविरल वाणी ।

सक्त साचे श्रीहू जक्तमें जाणी, वेदशास्त्रमें जेह बखाणी ॥

+ + +

अंत—कह्यो सलोको चढती दिसाको, भणजो सुणजो भावेसु लोको ।

कहे गुरजो रामतेचंद्र भणतां सुणतां ते परम आणंद ॥ ५ ॥

इति श्री चढती दिसा को सिलोको । पत्र १

- ३ पार्वनाथ सलोका—गा. ३७, ख. दौलत, सं. १८४० पौ. व. १०, छण सर आदि—अथ श्री पार्वनाथजीरो सिलोको लिख्यते ।

स्रक्त कहीजे सरसती माई, कवीयण केरी मात सहाई ।

विचारौ दान कवियनै आपै, कुवचन केरा नाम उथापै ॥

+ + +

अन्त—संवत अठारसैं, वरस चालीसै, स्तवना मैं कीधी अधिक जगिसे । ३५।

पोस वदि दशमी हर्ष अपारा, छणसर माहै अधिक उदारा ।

खरतर आचारज गच्छ सुखदाई, वाचक उदे भाणजी विरुद सवाई । ३६।

तेहांना शिष्य वीरभाण कहीये, लोकांरे माहै जस बहुल लहीये ।

श्री सरसती नै सुगुरु पसाथैं, दौलत मुनिवर इम गुण गावै । ३७ ।

इति श्री पार्वनाथजीरो सिलोको संपूर्ण ।

- ४ शालिभद्र सिलोको—

अंत—सीज्या पुंजीने संथारोजी कीधो, महलासुं माताजी बांदण आयो,

अलगा रहजो छेतीस थोडी, भणतां गुणतां संपद आव दवडो ।

इति शालिभद्रजीको सीलोको संपूर्ण

सं. १९२९ मिति जेठ सुदी १३

५-६—इनके अतिरिक्त जिनहर्षके नेमि सलोके गा. ४९ का उल्लेख हमारी

नोध में हैं और मेघराजरचित पार्वचंद्रसूरि सिलोके का उल्लेख ऐतिहासिक राससंग्रह भा. १ में पाया जाता है ।

આપણા પ્રાચીન જ્ઞાન-ભંડારો *

[પં. લાલચંદ બગવાન ગાંધી, પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, વડોદરા.]

વિદ્યાપ્રેમી બંધુઓ અને બહેનો !

આજે 'આપણા પ્રાચીન જ્ઞાન-ભંડારો' તરફ આપનું લક્ષ્ય ખેંચવા ઇચ્છું છું. છાપખાનાનો યુગ આવતાં આપણાં એ પ્રાચીન પુસ્તકાલયોનો ફેટલોક ભાગ પ્રકાશમાં આવ્યો છે, પરંતુ બહોળો ભાગ હજી અપ્રકાશિત અવસ્થામાં છે. એના અવલોકન, સંશોધન, પ્રકાશન, પઠન-પાઠન સંબંધમાં બહુ થોડા સાક્ષરો રસ ધરાવે છે. વિદેશી કેળવણીથી વિભૂષિત થયેલા ધણા પ્રોફેસરો પણ આ સ્વદેશના ઉત્તમ સંગ્રહના ઉદ્ધાર તરફ ઉદાસીનતા સેવતા જણાય છે. દક્ષિણ હિંદની અપરિચિત તામિલ, તેલુગુ આદિ લિપિમાં નાહ, પરંતુ નાગરી લિપિમાં લખેલાં પ્રાચીન લાખાનાં પુસ્તકો વાંચવામાં પણ તેમને કંટાળો આવતો જણાય છે. એથી પોતાના પૂજ્ય પૂર્વજોના વિશાળ જ્ઞાનથી તેઓ સ્વયં વંચિત રહે છે, અને ધ્યાન્યોને તેનો વાસ્તવિક લાભ આપી શકતા નથી. ગ્રન્થ-સ્વાતંત્રના વર્તમાન યુગમાં વિશ્વ-વિદ્યાલયના અવસ્થાપકોએ અને અન્ય વિદ્વાન વિચારકોએ આ પ્રાચીન જ્ઞાન-ભંડારોના સંરક્ષણ, સંશોધન, પ્રકાશન, પઠન-પાઠનાદિ માટે વિશિષ્ટ પ્રયત્ન કરવો જરૂરી છે.

શ્રીમંતોના ધન-ભંડારો અને રાજ્ય-મહારાજ્યોના રતન-ભંડારો કરતાં આ જ્ઞાન-ભંડારો આધિક મહત્ત્વ ધરાવે છે, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ ન જણાય, કારણ કે આપણા બુદ્ધિશાળી પૂર્વજોના વિશાળ બુદ્ધિ-વૈભવો એમાં ભરેલા છે. તેમના બહોળા અનુભવો, અત્યુત્તમ પર્વત જીવન-સંસ્કારો એમાં ઊતરેલા છે. માનવ-કલ્યાણના, વિશ્વ-મૈત્રીના અમૂલ્ય ઉપદેશો એમાં સમાયેલા છે. આર્થ અને અનાર્થ સંસ્કૃતિનાં પૃથકરણો કરી શકાય તેવાં સાધનો તેમાં છે. ભારતવર્ષનો ભવ્ય ઇતિહાસ રચી શકાય તેવી સાધન-સામગ્રી તેમાં મળી આવે છે. ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક, વ્યાવહારિક ઉભતિના સન્માર્જો એમાં સૂચવાયેલા છે. ધર્મશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર, કામશાસ્ત્ર અને મેક્ષશાસ્ત્રના રહસ્યમય સૂક્ષ્મ વિચારો એમાં દર્શાવેલા છે. ભાષાશાસ્ત્ર-પ્રાચીન પદ્ધતિઓના વ્યાકરણો, તર્કશાસ્ત્ર પર રચાયેલા મત-મતાન્તરોના તત્ત્વજ્ઞાન બિનભિન્ન દર્શનોનાં દષ્ટિબિંદુઓ તથા સાહિત્ય, સંગીત અને વિવિધ કલાઓનાં વિજ્ઞાન એમાં છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને દેશી ભાષાઓમાં રચાયેલું ગદ્ય પદ્ય પુષ્કળ સાહિત્ય એમાં છે. ઐતિહાસિક કાવ્યો, રસિક રાસો, લોકકથા, વિનોદ, વાર્તાઓ, નાટકો, કોશો, છંદ:શાસ્ત્ર, અલંકાર, વેદક, જ્યોતિષ, સામાન્ય નીતિ, રાજનીતિ ચર્ચાત્રંથો, સુભાષિત-સૂક્ત-સંગ્રહો, સ્તુતિ-સ્ત્રોત્રાદિ વિવિધ વિષયના સંગ્રહો ત્રંથો સહજાગ્યે અદ્વાવધિ એમાં સુરક્ષિત રહ્યા છે. પ્રાચીન લેખન-કલાના અને ચિત્ર કલાના અનેક નમૂના એમાં જોવા મળે છે.

હોહ, એ હજાર વર્ષો પહેલાં બહુબુદ્ધિશાળી, સ્મરણશક્તિશાળી, યુરુ-શબ્દો પુસ્તકોની અપેક્ષા રાખ્યા વિના મુખ-પાઠથી જ જ્ઞાન અર્પણ, ગ્રહણ કરવાનો અવહાર ચલાવતા હતા. પરંતુ પાછળથી વિષમ કાલ-દોષથી તેવી સજિત ક્ષીણ થતાં, મતિમદતા થતાં, પુસ્તકો વિના જ્ઞાન ગ્રહણ, ધારણ કરવું અશક્ય જણાતાં, પ્રવચન-જ્ઞાનનો વિચ્છેદ થતો અટકાવવા માટે તે સમયના દીર્ઘદર્શી મહાપુરુષોએ આવશ્યકતા વિચારી પુસ્તકો લખવા-લખાવવાની પ્રવૃત્તિ પ્રચલિત કરી. પ્રમુખ ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૬૮૦મા વર્ષે-વિક્રમસંવત ૫૧૦મા વર્ષે-વલભીપુર(વળા)માં

*તા. ૬-૧૦-૪૭ ગુરુવારે રાત્રે બરોડા રેલિયો સ્ટેશનપરથી થયેલ વક્તવ્ય.

૪૬]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૩

સૌરાષ્ટ્રમાં દેવવિંમલજી ક્ષમાશ્રમજી પ્રમુખ જૈન સઘે તીર્થંકર-મજુરેની વાણીરૂપ જૈન-સિદ્ધાંતને પુસ્તકાકાર કર્યો હતો. નાગાણુન, સ્કન્દિતાર્યા વગેરેએ પણ એ કાર્ય બંધવવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો હતો, એવા ઉદ્દેશો મળે છે. લેખનકલા તે પ્રાચીન સમયથી જાણીતી હતી. મુનિમણીને પઠન-પાઠનનું તથા શ્રાવક-શ્રાવિકાર્દ વર્ગને પુસ્તક લખાવવાનું, લખાવી યોગ્ય અધિકારિઓને અર્પણ કરવાનું, વ્યાખ્યાના ઉપદેશક આચાર્યા-અમણો પાસેથી સાંભળવાનું તેમનું ઉચિત કર્તવ્ય સમજાવ્યું, તેમના દ્રવ્ય-વ્યયને સાત ક્ષેત્રો (સ્થાનેઃ)માંના આ ઉપયોગી કર્તવ્ય તરફ વાળવામાં આવ્યો. પરમજ્ઞાન મેળવવાના ઉત્તમ સાધનરૂપ એ પોથીઓનું કપૂર, ધૂપ, વસ્ત્ર આદિ દ્વારા પૂજન-સન્માન કરવાનું સમજાવવામાં આવ્યું. જ્ઞાનના આરાધન માટે કાર્તિક શુક્લ પંચમી-જ્ઞાનપંચમી તિથિનો વિશેષ વિધિ સૂચવ્યો. પુસ્તકોના સંરક્ષણ માટે યોગ્ય ઉપાયો કરવામાં આવ્યા. ઉત્તમ ક્ષણ સિપિય વિદ્વાન લેખકોની પસંદગી કરવામાં આવી મલબારી ઉત્તમ ટકાઉ શ્રીતાડપત્રો, લખવાની પાકી સરસ કાળી શાહી વગેરે સાધન-સામગ્રી મેળવવામાં આવી. એવી રીતે પ્રાચીન જ્ઞાનભંડારોની વ્યવસ્થા થઈ.

એ પ્રમાણે વિક્રમની છઠી સદીથી શરૂ થયેલાં, દસમી સદી સુધીમાં લખાયેલાં પુસ્તકો હાલમાં દૃષ્ટિગોચર થતાં નથી. કાલક્રમે જીર્ણોદ્ધાર થઈને, ખડિત-તુટિત થઈને, રાજ્યોની ઉથલપાથલ, આરમાની-સુલતાની જેવાં કારણે, ધર્મદ્રેવથી અથવા આકસ્મિક વિપ્લવો, ઉપદ્રવોને લીધે આપણી એ પ્રાચીન પુસ્તક-સંપત્તિ નષ્ટ થઈ જણાય છે. કેટલાંય પુસ્તકો આપણી એકરકારીથી વિનષ્ટ થયાં હશે, કેટલાંય પુસ્તકો મેજવણી જમીન-હવામાં કે ઉધેડી વગેરે જતુઓના ભોગ બન્યાં હશે, કેટલાંય પુસ્તકો જલ-શરણ અને આગ-શરણ થયાં હશે, કેટલાંય ઉત્તમ પુસ્તકો જર્મની, યૂરોપ, અમેરિકા આદિ પશ્ચિમીમાં પહોંચી ગયાં જણાય છે. વિવિધ ઉપદ્રવોમાંથી સદ્ભાગ્યે જે પચ્યાં છે, અથવા દીવંદશી કુશલ સંરક્ષક મહાશયોએ સમયસર્યક દક્ષતાથી જેને બચાવ્યાં છે, તેની રક્ષા અને સાર-સંભાળ આપણે કરવાની છે જ્યાં સુધી જીજ્ઞાસામાં આવ્યું છે, અને જેના પર સંવત્-નિર્દેશ થયો તેવાં નામની સિપિયાં લખાયેલાં તે તાડપત્રીય પુસ્તકો સંવત્ એકકળ્ગર વર્ષ પછીનાં જણાય છે. જેસવમેરના એક ભંડારમાં રહેલ, મહેશ્વરસરિએ રચેલ પંચમી માહાત્મ્યનું પ્રા. પુસ્તક સં. ૧૦૦૯માં લખેલું છે, જેમાં આપણી પ્રાચીન કહેવતો, સુસાધિતો સાથે કથાઓમાં ગુંથાયેલી છે.

પુસ્તકો લખાવવામાં અને તેના સંરક્ષણમાં, તથા પઠન, પાઠન, વ્યાખ્યાનો દ્વારા તેનો સદુપયોગ કરવા-કરાવવામાં પરોપકાર-પરાયણ જૈનાચાર્યો-જૈનશ્રમણોના સદુપદેશ મોટો ભાગ ભજવ્યો છે, એ આપણે બૂલવું ન એઈએ. તેઓએ માર જૈનાગમેનાં જ પુસ્તકો લખાવ્યાં નથી, પરંતુ ઉપયોગી દરેક વિષયનાં પુસ્તકો લખાવ્યાં છે. તેના સંક્રો અનેક સ્થળે કરાયા છે. તેમણે જ્ઞાનકોશી, અંથલંકારો કરાવી તેની રક્ષાના વિદ્યા-ટુદિના પ્રવધો કર્યાં-કરાવ્યાં હતાં. નવા અંથોની રચના કરી હતી, પ્રાચીન અંથો પર વ્યાખ્યાનાદિ રચ્યાં હતાં, પઠન, પાઠન, વ્યાખ્યાનાદિ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી હતી. એ રીતે સમાજ પર એમનો મહાન્ ઉપકાર છે.

કાશ્મીરમાં પ્રાચીન સરસ્વતી ભંડાર હતો ઉજ્જવિની (માળવા), પાટલિપુત્ર (પાણ્ડ્યા) વગેરે સ્થળો પ્રાચીન સમયમાં વિદ્યાનાં કેન્દ્રો હતાં. માળવાના મહારાજ સાકસાંક વિક્રમાદિત્ય, મુંજ અને ભોજના વિદ્યા-પ્રેમે, અનેક અંથોની રચના કરી-કરાવી હતી, અનેક વિદ્વાનોને ઉત્તેજન-પ્રોત્સાહનો મળ્યાં હતાં, એટલે ત્યાં જ્ઞાન-ભંડારો સંભવિત છે, પરંતુ આજ આપણે મૂજરાતના ખાસ કરીને પાટણના જ્ઞાન-ભંડારોનો વિચાર કરીએ.

ગૂજરાતના મહારાજાઓના અને મંત્રીશ્વર, મહામાત્ય જેવા અધિકારીઓના પ્રોત્સાહને ગૂજરાતની સાહિત્ય-સમૃદ્ધિને પ્રશંસનીય રૂપમાં વિકસાવેલી જણાય છે. સોલંકી સુવર્ણ-યુગમાં સેંકડો ગ્રંથોની રચના તથા લેખનાદિ પ્રવૃત્તિ પુષ્કળ પ્રમાણમાં થયેલી જણાય છે. લાખો શ્લોકોવાળું તે સમયનું સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ સાહિત્ય મળી આવે છે. મહારાજા કણ્વદેવ, સિદ્ધરાજ જયસિંહ, પરમાર્જુન કુમારપાલ, બીમદેવ, વીસલદેવ અર્જુનદેવ સારંગ-દેવ વગેરે રાજાઓના સંસ્મરણો તેમાં છે, તથા તેમના અધિકારી મંત્રીઓ વગેરેનો નામ-નિર્દેશ પણ ત્યાં કરવામાં આવેલ છે. મહામાત્ય મુંગલ, આશુક, ગંગિલ, સંપત્કર (સંતુપ), દંડનાયક વોસુદેવ, મહામાત્ય મહાદેવ, સામંત, પૃથ્વીપાલ, મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ, તેજપાત્ર, નામડ, દંડનાયક અબ્બડ. વિજયસિંહ, આહાદન, રાજભંડારી પદ્મ, મહામાત્ય મધુસૂદન. માલદેવ વગેરેનાં અધિકાર-સમયમાં વિક્રમની ખારમી સદીથી ચૌદમી સદી સુધીમાં લખાયેલાં તાડપત્રીય પુસ્તકો એમાં ધ્યાન ખેંચે તેવાં છે.

છેલ્લાં ખારસો વર્ષોના ગ્રંથોમાં ગ્રંથકારોને વિશેષ પરિચય મળી આવે છે. જૈન ગ્રંથકારોની ઐતિહાસિક શૈલી એમાં લક્ષ્ય ખેંચે છે. અંતિમ પ્રશસ્તિમાં તેઓએ પોતાની ગુરુ-પરંપરા દર્શાવી હોય છે. ગ્રંથ ક્યા નગરમાં રહી રચ્યો ? ક્યા રાજ્યના રાજ્યમાં રચ્યો ? ક્યા વર્ષ, માસ, મિતિમાં રચ્યો ? કોની પ્રાર્થના પ્રેરણાથી રચ્યો ? તેમાં સંશોધનાદિ સહાયતા કેણે કરી ? પ્રથમદર્શક પુસ્તક કેણે લખ્યું ? ગ્રંથનું શ્લોક-પ્રમાણ કેટલું છે ? વગેરે ઐતિહાસિક આવશ્યક હકીકતો એમાં જણાવી હોય છે.

ઘણા ગ્રંથોના અંતમાં ગ્રંથ લખનાર સદ્ગૃહસ્થનાં કુટુંબનો, તેમનાં સત્કાર્યોનો ઐતિહાસિક પરિચય સંસ્કૃત, પ્રાકૃત પ્રશસ્તિના રૂપમાં અથવા મઘ ઉદ્દેશમાં આપેલો હોય છે. એમાં ઘણાં-શ્રાંતિ વશોનો ઇતિહાસ સમાયેલો છે, જેનો સંબંધ ગૂજરાત, મારવાડ, મેવાડ, માલવા આદિ દેશો સાથે છે.

૧૮ દેશી ભાષાઓના ઉદ્દેશખવાળી પ્રાકૃત કુવલયાલા-કથા શક સંવત્ ૭૦૦-વિક્રમ-સંવત્ ૧૩૫માં દાક્ષિણ્યચિહ્નસૂરિ અપરનામ ઉઘોતનાચાર્યે જ્ઞવાલિપુર (જલોર)માં રજુકરતી વચ્ચરાજ મહારાજાના રાજ્યમાં, ઋષમજિનમંદિરમાં રચી હતી.

ધર્મોપદેશમાલાનું વિવરણ જયસિંહસૂરિએ સં. ૯૧૫માં બોબદેવ (પ્રતીહાર) મહારાજાના રાજ્યમાં નાગપુરમાં જિનાયતનમાં રચ્યું હતું. એ વગેરે ગ્રંથોમાં વિસ્તૃત ઐતિહાસિક પ્રશ્નિત્યો છે.

ગૂજરાતની પ્રાચીન રાજધાની અણહિલવાડ પાટણના સંસ્થાપક વનરાજ ચાવડાના સમયનું કોઈ પુસ્તક જણાવું નથી, તેમ છતાં પાટણ પાસેના (ગંભૂતા(ગંભૂ)માં શક સંવત્ ૭૮૪માં શીલાકચાર્યે રચેલી જ્ઞાત્યકરગિસત્રની વૃત્તિ અપણુ ધ્યાન ખેંચે છે.

એ જ ગંભૂતા(ગંભૂ)માં જિનાલયમાં શક સંવત્ ૮૨૧માં સિદ્ધાંતિક ચક્ષુરેવના શિષ્ય પાર્શ્વમુનિએ યતિપ્રતિક્રમણસત્રની વૃત્તિ રચી હતી, તેમાં શીલવાન સુખકુશ્મુત આવક જંખૂલી સહાયતા સૂચવી છે.

મહારાજા દુર્લભરાજની રાજસભામાં ચૈત્યવાસીઓ સાથેનાં વાદમાં વિજય મેળવનાર જિનેશ્વરસૂરને ત્યાંના સિદ્ધાંત પુસ્તકોમાંના દ્વલ્લવૈકલિકસત્ર વગેરે ઉપયોગી થયાં હતાં. તેમણે તથા તેમના અનુયાયી વિદ્વાનોએ રચેલાં પુસ્તકો મળી આદે છે.

મહારાજા રાલા બીમદેવ અને વિપ્લવ દંડનાયકનાં સંસ્મરણો તે પછીનાં પુસ્તકોમાં મળી આવે છે.

૪૮]

જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૩]

મહારાજ ૧લા કણ્ઠદેવના રાજ્ય-સમયમાં રચાયેલ સં. ૧૧૪૧નું પ્રા. મહાવીર-ચરિત્ર વગેરે મળે છે. સં. ૧૧૪૮માં લખાયેલ વિશેષાવસ્થક-ટીકા તથા સં. ૧૧૪૬માં મહામાત્ય મુન્નલના અધિકાર-સમયમાં લખાયેલ ચોગદ્દિસમુચ્ચય વગેરે મળે છે. અભયદેવસૂર્યએ જૈનાગમોની વૃત્તિ-વ્યાખ્યાઓ મુખ્યતથા પાટણમાં સં. ૧૧૨૦થી ૧૧૨૮માં રચી હતી. ગૂઝરાતના શ્રદ્ધાળુ શ્રીમંત શ્રાવકોએ તે પુસ્તકો લખાવ્યાં હતાં. કપડવંજના વાયટકુલના જ્ઞાનનામના સુપુત્ર સિદ્ધ અને વીરનાગ જેવા સદ્ગૃહસ્થોએ આગમનાં પુસ્તકો લખાવ્યાં હતાં.

પરમ પ્રતાપી ગૂઝરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહની અભ્યર્થનાથી આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રે 'સિદ્ધહેમચંદ્ર' નામનું સર્વામસુંદર ૫૬બાબાનું શબ્દાનુશાસન રચ્યું હતું, જેનું સન્માન સિદ્ધરાજે પદ્મસ્ત્રી પર સ્થાપી નગર-પર્વટન કરાવી ક્યું હતું. તે પ્રસંગના ચિત્રવાળી પ્રતિ પશુ મળી આવે છે. સિદ્ધરાજે ૩૦૦ જેટલા સારા લેખકો રોકી તેની સેંકડો નકલો કરાવી અભ્યાસીઓને અર્પણ કરી રાજબંડારમાં સ્થાપી હતી, તથા દેશ-વિદેશમાં મોકલાવી વિદ્યા-પ્રચાર કર્યો હતો. આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રે અને સમકાલીન ધીજા અનેક આચાર્યોએ તથા વિદ્વાનોએ તે સમયમાં રચેલા હજારો શ્લોકોવાળા સંસ્કૃત પ્રાકૃત હિપયોગી ગ્રંથો મળી આવે છે. સં. ૧૧૮૭માં સિદ્ધ નામના સદ્ગૃહસ્થે પોતાના તથા સ્વજનોના શ્રય માટે લખાવીને જ્ઞાનામ-પુસ્તકોનો સંગ્રહ ચક્રેશ્વરાસુર્યને નિરંતર વાંચવા સંશોધન કરવા સમર્પણ કર્યો હતો.

પરમાર્હત કુમારપાળે જૂનાલની પ્રાર્થનાઓ આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રે રચેલા ચોગદ્દાસ, વીતરામસ્તોત્ર અને ત્રિષાષ્ટશલાકાપુરુષ-ચરિત્રની અનેક પેઠીઓ લખાઈ હતી. મહારાજના પઠન-પાઠનની પેઠી સોનેરી સ્થાલીથી લખાયેલી હતી. મહારાજ કુમારપાળે ૨૧ જ્ઞાન-બંડારો કરાવ્યું સૂચન પાછળના ગ્રંથોમાં છે. સં. ૧૨૨૪માં લખાયેલી ત્રિષાષ્ટ શ. પુ. ચરિત્રની પેઠીમાં આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રને પ્રાર્થના કરતા કુમારપાલનાં ચિત્રો જોવામાં આવે છે.

કુમારપાળના સમયમાં રચાયેલા અને લખાયેલા ઘણા ગ્રંથો વિદ્યમાન છે. સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળ બંનેના સચિવ પોરવાડ મંત્રીશ્વર પૃથ્વીપાલની પ્રાર્થનાથી હરિભદ્રસુરિએ પ્રા. અપભ્રંશ ભાષામાં રચેલાં ૨૫ તીર્થકરોનાં ચરિત્રોમાંથી ત્રણ ચરિત્રો મળી આવે છે, જેમાં ગૂઝરાતનાં એ મહામંત્રિ-વંશની ઐતિહાસિક પ્રશસ્તિ મળે છે.

આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રના પદ્મધર મહાકવિ રામચંદ્રસુરિનો ૧૨ રૂપકો પર વિવેચન કરતો નાટ્યકર્ણવ્યુ ગ્રંથ ગાયકવાડ પ્રાચ્યગ્રંથમાળા (નં. ૪૮)માં પ્રસિદ્ધ સર્જ મયેલ છે. તેમાં સૂચવેલાં ૩૫ જેટલાં નાટકો કર્ણવ્યુ જોવામાં આવતાં નથી. નલવિલાસ નાટક વગેરે પ્રસિદ્ધ છે.

પાટણના કુમાર-વિહારમાં વસંતોત્સવ-પ્રસંગે બજવવા માટે દેવચંદ્રમુનિએ 'ચંદ્રલેખા-વિજય' નામનું પ્રકરણ રૂપક રચ્યું હતું, તે કુમારપાલની પરિષતના ચિત્ત-પરિતોષ માટે રચાયેલું હતું. તે અપ્રકટ છે.

અભયદેવના રાજનીતિય પરમાર્હત મોહમ્મદના મંત્રીશ્વર યશ્વંત્રપાલે ચારાપદ (ચરાદ)ના કુમાર-વિહાર જ્ઞાનમંદિરમાં બજવવા માટે મોહરાજ-પરાજ્ય નામનું આખ્યાત્મિક નાટક રચ્યું હતું. તે કુમારપાલના ઐતિહાસિક યશ્વંત્ર જીવન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તે ગાયકવાડ-પ્રાચ્ય ગ્રંથમાળા (નં. ૯) માં પ્રકાશિત સર્જ મયેલ છે.

સોમપ્રભાચાર્યે વિ. સં. ૧૨૪૧માં રચેલ કુમારપાલ-(જ્ઞાનધર્મ)-પ્રતિબોધ નામનો વિસ્તૃત અષ્ટપદ પ્રાકૃતગ્રંથ કુમારપાલના પ્રાંતિપાત્ર કવિ સિદ્ધપાલના સ્થાનમાં રહી રચ્યો

અંક ૨]

આપણા પ્રાચીન જ્ઞાન-ભંડારો

[૪૯

હતો, જે ગાયકવાડ પ્રાચ્યગ્રંથમાળા (નં. ૧૪) માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. તે જ આચાર્યનો બીજો ગ્રંથ સુમતિનાથ-ચરિત્ર હજી અપ્રસિદ્ધ છે.

બીમદેવ (બીજા)ના રાજ્ય-સમયમાં સં. ૧૨૫૪માં સોમમંત્રીની પ્રેરણાથી પૃથ્વી-ભદ્રસૂરિએ રાજનીતિના વિવેચન માટે જીર્ણ પંચતંત્રને શુદ્ધ કર્યું હતું. જે જર્મનીના ડૉ. હર્ટલના સુપ્રવચનથી પ્રકાશમાં આવ્યું છે.

સુપ્રસિદ્ધ મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે નરનારાયણાનંદ મહાકાવ્ય રચ્યું હતું, જે ગાયકવાડ પ્રાચ્યગ્રંથમાળા (નં. ૨)માં પ્રકાશિત થઈ ગયું છે. તેના અંતિમ સર્ગમાં તેણે પોતાનો પરિચય આપ્યો છે. તેમની પ્રાર્થના-પ્રેરણાથી નરચંદ્રસૂરિએ કથારત્નસાગર, નૈરંદ્રપ્રભ-સૂરિએ અલંકારમહોદધિ, આલયંદ્રસૂરિએ દરુણાવળાપુદ્ગ નાટક જેવા અનેક ગ્રંથોની રચના કરી હતી. મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ તેજપાલના યશસ્વિ જીવનોને ઉદ્દેશી તેમના સમકાલીન અનેક મહકવિઓએ મહાકાવ્યો, નાટકો અને પ્રશસ્તિઓ રચી હતી. કવિ સોમેશ્વરે કીર્તિકોમુદી, અરિસિંહે સુકૃતસંકોતન. ઉદયપ્રભસૂરિએ સુકૃતકીર્તિઉદ્દેશીલની અને ધર્માચ્યુદય મહાકાવ્ય (સહપતિચરિત), આલયંદ્રસૂરિએ વસંતવિલાસ મહાકાવ્ય, જ્યોત્સિંહસૂરિએ હમ્મીરમહમદન નાટક અને પ્રશસ્તિ, તથા નરચંદ્રસૂરિ અને નૈરંદ્રપ્રભસૂરિએ રચેલી પ્રશસ્તિઓ ગાયકવાડ પ્રાચ્યગ્રંથમાળા દ્વારા પ્રકાશમાં આવેલ છે. એ વાચના-વિચારવાથી એ મંત્રીશ્વરોની અસાધરણ રાજનીતિજ્ઞતા, અદ્ભુત દક્ષતા અને અપૂર્વ કર્તવ્ય-પરાયણતાનો ખ્યાલ આવે છે. એમની અનુપમ સેવા ગૂજરાતના ગૌરવરૂપ છે, ગૂજરાતીઓને અને બીજાઓને પણ પ્રેરણા આપે તેવી છે. મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે સિદ્ધાંતની પ્રતિઓ સોનેરી સ્પાહીથી અને બીજા ચાલુ સ્પાહીથી તાડપત્રો અને કામળો પૃથ્વી આવી હતી. એમણે ૭ કોડ દ્રવ્યના વ્યયથી ૭ સસ્તવીભંડારો સ્થાપ્યા હતા, એવા ઉદ્દેશો પાછળના ગ્રંથોમાં છે.

થરાદ, સાચોર, વટસર, સંખેડા વગેરેમાં જિનપ્રતિમા, જિનમંદિરો આદિ ધર્મ-કાર્યો કરનાર ગણકકુલના હંડનાયક આહુલદને પાંદણમાં વાસુપૂજ્ય પ્રભુન પ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. તેણે નાગેન્દ્રગચ્છના વર્ધમાનસૂરિદ્વારા સં. ૧૨૬૯માં વાસુપૂજ્ય-ચરિત્ર મહાકાવ્ય રચાવ્યું હતું.

વીજલદેવના વિશ્વસપાત્ર વાયટવંશી રાજભંડારી પદ્મની પ્રાર્થનાથી વાયટગચ્છના મહાકવી અમરચંદે 'પદ્માનંદ' અપરનામવાળું જિનેન્દ્ર-ચરિત્ર મહાકાવ્ય રચ્યું હતું, જે ગા. પ્રા. ગ્રંથમાળા (નં. ૫૮)માં પ્રગટ થયું છે.

અણ્ડનદેવ, સારંગદેવ વગેરે રાજ્યોના સમયમાં લખાયેલાં સમિત્ર કથપસુત્ર વગેરે પુસ્તકો સળી આવે છે. પેથડશાહે ૭ જ્ઞાનભંડારો સ્થાપ્યા હતા, બીજા પણ અનેક શ્રીમાનોએ અનેક પુસ્તકો લખાવી સદ્ગુરુઓને સમર્પણ કર્યાં હતાં.

સુરલીમ યુગમાં--અલાવદીનના સમયમાં ઠક્કુર ફેડુ જેવા વિદ્વાને રચેલા વાસ્તુસાર શિલ્પગ્રંથ તથા બીજા કેટલાક ગ્રંથો મળે છે. અલપખાનના સમયમાં રચાયેલ સમરા-રાસ અને શૂન્ય તીર્થોદ્ધાર (નામિનંદ જિનોદ્ધાર ગ્રંથ) જેવા ગ્રંથો મળે છે.

સુલતાન મહમ્મદ તુગલકથી સ-માનિત થયેલા જિનપ્રભસૂરિની તથા તેમના અનુયાયી વિદ્વાનોની નાની મોટી અનેક કૃતિઓ પ્રાચીન જ્ઞાનભંડારોમાં જોવામાં આવે છે.

વિક્રમની પંદરમી સદીમાં થયેલા માંડવમહાના આલમસાહિબના પ્રોતિમાત્ર મંત્રી શ્રીમાલી મંડને રચેલા કાવ્યમંડન, અલંકારમંડન, ચંપૂમંડન, સંજીતમંડન, કાંઠ્યરીમંડન,

શુંગારમંડન, સારસ્વતમંડન જેવા અનેક ગ્રંથો, તથા તેના અંશુ ધનદે રચેલા શુંગાર, નીત, વૈરાગ્ય સતકો મળે છે.

વિક્રમની બારમી સદીથી લઈ ૧૫ સદીના અંત સુધીમાં ૮ ઈંચથી, ૩૬ ઈંચ સુધીની લંબાઈવાળાં તાકપત્રો પર લખેલાં પુસ્તકો અમે પાટણુ જૈન બંડારમાં કેટલોમ (૧ લા ભાગ)માં (જા. પ્રા. ગ્રં. નં. ૭૩માં) દર્શાવ્યાં છે. કાગળ પર લખેલાં પુસ્તકો સં. ૧૩૫૭-૫૮થી મળી આવે છે. સં. ૧૪૧૮માં ખાદીના મજબૂત કાપડ પર લખાયેલું 'ધર્મવિધિવૃત્તિનું' ૭૬ પાનાનું પુસ્તક ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. તેની લંબાઈ ૨૫ ઈંચ, અને પહોળાઈ ૫ ઈંચ છે. પાટણુમાં સંધનો બંડાર હવે નવીન તૈયાર રચેલા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિરમાં સુરક્ષિત રાખવામાં આવ્યો છે.

વિક્રમની ૧૪મી સદીમાં રચાયેલા સોમલિલકસુરિના ગ્રંથબંડારને તેમના અનુયાયીઓએ પાછળથી સમૃદ્ધ કર્યો હતો. વિક્રમની પંદરમી સદીમાં થઈ ગયેલા તપાગવ્છા-ધિપતિ રવસુંદરસુરિએ અને તેમના અનુયાયી સોમસુંદરસુરિ વગેરેએ સેંકડો પુસ્તકો લખાવીને પાટણુના જ્ઞાન-બંડારમાં સ્થાપન કર્યો હતો-જેવા ઉદ્દેશો મળે છે.

જ્ઞાનારાધનના આ ઉપયોગી કર્તવ્યમાં ગૂજરાતની વિવિધ જ્ઞાતિની જૈન મહિલાઓનો-અમણીઓનો અને શ્રાવિકાઓનો મોટો ફાળો છે. ૧૦ જેટલી મહિલાઓનાં નામો અમે ત્યાં દર્શાવ્યાં છે, જેમણે પોતાના અને સ્વજનાદિના શ્રેય માટે હજારો સ્ત્રીકવાળાં પુસ્તકો લખાવી પાઠન, વ્યખ્યાનાદિ સદુપયોગ માટે ગુરુઓને તથા મહત્તરો, પ્રવર્તિની આદિને સમર્પણ કર્યો હતો; તથા જ્ઞાન-બંડારોમાં પશુ બેટ કર્યો હતો. ક્ષત્રિય ઝાલા કુલના વિજયપાલની રાણી નીતા દેવીનું નામ તેમાં સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે, જેણીએ વિલાકુમાર મુનિના સદુપદેશથી હેમચંદ્રાચાર્યના યોગશાસ્ત્રને લખાવ્યું હતું.

પાટણુ, જેલલમેર જેવા અનેક સ્થાનોમાં જ્ઞાન-બંડારો સ્થાપવાનાર, ખરતરજગ્જના અધિપતિ રાજમાન્ય જિનભદ્રસુરિના સદુપદેશથી ખલાતના શ્રીમાન ધરણાશાહે પંદરમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં લ-વેલાં ૫૦ જેટલાં પુસ્તકો જેલલમેર કિલ્લાના મોટા બંડારમાં વિલમ્બન છે. જેલલમેરના ખેલાશાહે કદપસૂત્રનાં પુસ્તકોને સોનાને અક્ષર લખાવ્યાં હતાં. તથા ધીરુશાહ જેવા અનેક સદુપદેશથી જૈનાગમ-પુસ્તકો લખાવ્યાં હતાં.

જહેનશાહ અકબરે પોતાના પ્રીતિપાત્ર પં. પદ્મસુંદર પાસેથી પ્રાપ્ત કરેલ વિશાલ પુસ્તક-સંગ્રહ જૈનાચાર્ય શ્રી હીરવિજયસુરિને અત્યાગ્રહથી બહુ સન્માન પૂર્વક બેટ કર્યો હતો. પાટણાહ અકબરના પન્મપ્રીતિપાત્ર અને ૨૩ વર્ષો સુધી સહવાસમાં રહી અનેક સત્કાર્યો કરાવનાર મહોપાધ્યાય બાનુચંદ્ર અને સિદ્ધિચંદ્રની મહત્તરવની અનેક કૃતિઓ આપણને પ્રાચીન જ્ઞાન-બંડારોમાંથી મળી આવે છે. પાટણુના જ્ઞાન-બંડારોમાંનાં કેટલાંય પુસ્તકો સુંબઈમાં તથા પૂનાના બંડારકર ઝો. રિચસં ઇન્સ્ટિટ્યુટ વગેરે સ્થલે ગયાં છે.

ગૂજરાતમાં વડોદરા-રાજ્યનું મહત્તર છે કે તેને આગળ પાટણુના ૧૬ પ્રાચીન જ્ઞાનબંડારો ઉપરાંત વડોદરા, છાણી, ડભોઇ જેવા સ્થળોમાં જૈન જ્ઞાન-મંદિરોમાં અને રાજકીય પ્રાચ્યવિજ્ઞાનમંદિરોમાં હજારોની સંખ્યામાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો ઉપયોગી સંગ્રહ સુરક્ષિત છે. તેનાં વર્ણનાત્મક સાયપત્રો પ્રકટ થતાં વિશેષ મહત્તર જણાશે. આજી રાખીએ કે તેમાંના અલભ્ય કુલબ મહત્તરવના ગ્રંથોની ફોટો-કોપી માલ, અને પ્રશંસનીય પદ્ધતિથી તેનું સંરક્ષન, પ્રકાશન વગેરે તેના પાઠન-પાઠનાદિ સદુપયોગ થાય.

(બરોડા રેડિયોના સોબન્યથી)

સૂત્ર વિષે પરામર્શ

(લે. પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.)

“વીર ! વસમમ્મરાણં કમલદલાણં ચઠણ્ઠ ણયણાણં ।

મુણિયવિસેસા અરથી અચ્છીસુ તુમં રમહ્ લચ્છી^૧ ॥

આ પ્રમાણેનું જે પદ સૂચગડન્યુણિણુ (પત્ર ૩૦૪)માં અવતરણુ રૂપે અને કંઈકે પાઠભેદપૂર્વક નંદિતાઠયકૃત^૨ ગાહાલકૃષ્ણભુમાં પંદરમા પદ તરીકે જોવાય છે એને મંજલાયરણુ તરીકે રજૂ કરી હું આ લેખ લખવા પ્રવૃત્ત થાઉં છું.

અર્થ—સૂત્ર એ મૂળે સંસ્કૃત શબ્દ છે. એના નવ અર્થ છે: (૧) દોરી, (૨) તાંતણી, (૩) દોરીઓનો સમૂહ, (૪) પ્રથમના ત્રણ વર્ણો—પ્રાહ્લાણાદિ જે પવિત્ર દોરી પહેરે છે તે, (૫) પૂતળી કે તારની દોરી, (૬) સંક્ષિપ્ત નિયમ કે આદેશ, (૭) સંક્ષિપ્ત વાક્યોનો અર્થ (જેમ કે આપસ્તંબસૂત્ર, ઔદાચનસૂત્ર ઇત્યાદિ), (૮) સ્મરણ માટે અનુકૂળ સંક્ષિપ્ત વાક્ય અને (૯) કાયદાને લખતો નિયમ.

‘સૂત્ર’ શબ્દ ગુજરાતીમાં પણ વપરાય છે. સાર્થ ગૂજરાતી જોડણીકોશમાં એના નીચે મુજબ સાત અર્થો અપાયા છે:—

(૧) દોરી; તાંતણી, (૨) સૂતર. (૩) નિયમ; વ્યવસ્થા. (૪) પ્રાચીન શાસ્ત્રકારોએ રચેલાં મૂળ સંક્ષિપ્ત વાક્યો કે તેના અર્થ. (૫) ધ્યેય તરીકે સ્વીકારેલું દૃઢ વાક્ય. (૬) ‘ક્રિત્યુક્તા’ (મણિત). (૭) પ્રોપોઝિશન (મણિત).

પાપ્યમાં સૂત્રને માટે ‘સુત’ શબ્દ છે. આ ‘સુત’, શબ્દને અનુરૂપ સંસ્કૃત શબ્દો ખીળ પણ છે. એમકે શ્રુત, શ્રોત્ર, સુપ્ત, સુક્ત, અને સોતસ્ર. પાષ્ટકસદમહાણુવમાં ‘સુત્ર’ વાચકે ‘સુત’ ના (૧) દોરી, વસ્ત્રનો તાંતણી; (૨) નાટકનો પ્રસ્તાવ અને (૩) એક જાતું શાસ્ત્ર એમ ત્રણ અર્થો નોંધાયા છે.

આમ ‘સૂત્ર’ અને ‘સુત’ એ બે શબ્દો અનેકાર્થો હોવાથી ક્યારે કયો અર્થ પ્રસ્તુત છે તે જણવું જોઈએ. જૈનોનાં આર અંગોમાંના ખીળ અંમનું એક નામ સૂચગડ છે. ખીળ જે નામો સૂતગડ અને સુતકડ છે એમ સૂચગડનિજ્જુતિ (મા. ૨) ઉપરથી જણાય છે. તીર્થંકરોએ અર્થ કહ્યો હોવાથી એ રીતે ‘સુત’ એટલે ઉત્પન્ન—આમ ઉત્પન્ન થયા બાદ જણધરો દ્વારા રચાયેલ આમમ તે સૂતકૃત (સૂતગડ).

સૂત્ર અનુસાર તત્તવનો ઓધ જે જે આમમમાં કરાવાયો છે તે સૂતકૃત (સુતકડ). સ્વ અને પરના સમયનું જેમાં સૂચન કરાવ્યું છે તે સૂચાકૃત (સૂચગડ). આમ આ ત્રણ નામોનો અર્થ છે.

નિક્ષેપ—દરેક શબ્દનો નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એમ ચાર રીતે ‘ન્યાસ’ યાને ‘નિક્ષેપ’ કરાય છે. એ પ્રમાણે સુતના દબ્યસુત અને ભાવસુત એ બે નિક્ષેપ સૂચગડનિજ્જુતિ (મા. ૩) માં વિચારાયા છે. સાં કહ્યું છે કે દબ્યસુત તે કપાસનું સૂતર

૧ આનો અર્થ એ છે કે હે વીર ! જળદનાં અને ભમરાનાં તેમજ કમલ (એક જાતનાંક હરણુ) નાં અને કમળના પત્ર એ ચારનાં નેત્રના વિશેષને જોણે જણયો છે તેવી અર્થની એવી લક્ષ્મી તારાં નયનોમાં રમે છે.

૨ આનાં ૪૦માં, ૪૧મા અને ૪૨મા પલો થોડાક પાઠભેદપૂર્વક છંદોદ્ગરાસનની સ્વોપચ વૃત્તિ (પત્ર ૨૭ આ)માં જોવાય છે.

૫૨]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૩

છે અને ભાવસુત તે આ અધિકારમાનું સૂચક ગ્રાન છે. વિશેષમાં અહીં આ ભાવસુતના ચાર પ્રકાર મળ્યાવાયા છે: (૧) સર્ણુસુત (સંગ્રાસુત), (૨) સંગ્રહસુત (સંગ્રહસુત), (૩) વિત્ત (વૃત્તાનિબદ્ધ) અને (૪) જાતિણિબદ્ધ (જાતિબદ્ધ). જાતિનિબદ્ધસુતના કલ્પ (૩૫) વગેરે ઉપપ્રકારો છે.

આની વિશેષ સમજણ સૂચગડચુષિણુ અને શીલાંકસુરિકૃત સૂચગડની વૃત્તિ પૂરી પાડે છે. આ ચુષિણુ (પત્ર ૬) માં દ્રવ્યસૂચણા (દ્રવ્યસૂચના)ના ત્રણ ઉદાહરણુ નામ સહિત આપ્યાં છે: (૧) ભોક્ સૂચવનાર, (૨) કનલખવ સૂચવનાર અને (૩) લોહાને સૂચવનાર. વિશેષમાં દ્રવ્યસુતના અંકજ, ખેડિજ, વાગજ અને વાલજ એમ પ્રકારો સૂચવાયા છે. અંકજ એટલે કે હંસના મર્જા વગેરે, ખેડિજ એટલે કપાસ વગેરે, કોટજ એટલે કોશીટો વગેરે, વલજ એટલે શણુ, અલસી વગેરે અને વાલજ એટલે ઊંટ વગેરે. પાષય-સમદ્દહણુવમાં અંકજનો અર્થ રેશમનો દોરો, અથવા રેશમનું વસ્ત્ર, ખેડિજનો અર્થ સુતરાઉ કપડું અને કોટજનો અર્થ કોડાના તંતુમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું વસ્ત્ર એમ આપાયેલ છે.

શીલાંકસુરિકૃત કહ્યું છે કે ભાવસુત તે આ અધિકારમાનું સૂચક ગ્રાન છે—શ્રુતગ્રાન છે, કેમકે એ જ સ્વ અને પર અર્થનું સૂચક છે.

પર્યાય—કૃપ એ છેવસુત (હેદસુત) પૈકી એક છે. એને સામાન્ય જગતા ધુહુલ્લદપ તરીકે ઓળખે છે. એના ઉપર નિબજ્જિતિ તેમજ જાસ (ભાષ્ય) રચાયેલાં છે. એ ખને એક જ ભાષામાં—પાષયમાં—જષ્ણુ મરહટ્ટીમાં તેમજ એક જ જાતના છદ્માં—પ્રજાયામાં રચાયેલાં હોવાથી એ બે બેમાં થઇ મયાં છે અને મલયગિરિસુરિ કહે છે તેમ હવે જુદાં પાડવાં બહુ મુશ્કેલ છે. આ પ્રકારની કૃપાનિબજ્જિતિ પ્રસ્તુત વિષયમાં જાસ ઉપયોગી છે, કેમકે એક તો એનું '૧૭૪મું' પણ સુતના નીચે મુજબના નવ પર્વાયો પૂરા પાડે છે:—

(૧) સૂય (શ્રુત), (૨) મંથ (મંથ), (૩) સિદ્ધંત (સિદ્ધાન્ત), (૪) જાસણુ (જાસન), (૫) આણુ (આણા), (૬) વયણુ (વચન), (૭) ઉવએસ (ઉવદેશ), (૮) પણુવણુ (પ્રમાપન) અને (૯) આગામ (આગામ).

વ્યુત્પત્તિ—ખીજ મહત્વની વાત એ છે કે આનું ૩૧૦મું પણ સુતની વિવિધ વ્યુત્પત્તિઓ દર્શાવે છે. આ રહ્યું એ પણ:—

“સુતં તુ સુત્તમેવ ઝ અહવા સુતં તુ તં મવે લેસો ।

અથસ્સ સૂચણા વા સુવુત્તમિદ્ધ વા મવે સુતં ॥ ૩૧૦ ॥”

કહેવાની મતલબ એ છે કે અર્થ વડે નહિ જણાવાયેલું હોવાથી સુતેલા જેવું હોઈ એ 'સુપ્ત' (પાષય સુત) છે અથવા શ્લેષ એટલે કે તાંતણા જેવું હોવાથી અનેક અર્થો એકત્રિત કરાયેલા હોવાથી શ્લેષ જેવું હોઈ એ સુત (પા. સુત) છે. અથવા અર્થનું સૂચન

૩ આ કોઈ જાતનું નામ હશે. આનો ખરો અર્થ જાણવો પાકી છે.

૪ સૂચગડનિબજ્જિતિ (ગા. ૩) માં 'પોણુય' શબ્દ છે. શીલાંકસુરિ એનો અર્થ વનદળમાંથી એટલે છડવામાંથી ઉત્પન્ન થયેલ કાપોસિક અર્થાત્ કપાસનું અનેકું સુતર કરે છે.

૫ કૃપાનિબજ્જિતિનું ૨૮૫મું પણ 'અનુબુદ્ધ'માં છે એટલે આ પ્રાચીન કથન છે.

અંક ૨]

સૂત્ર વિષે પરામર્થ

[પૃષ્ઠ

કરનાર હોવાથી સૂત્ર છે. અથવા સાદી રીતે કહેવાયેલું હોવાથી એ સૂક્ત (પા, સુક્ત) છે. આ સંબંધી વિશેષ માહિતી આની પછીની ચાર આચાર્યોમાં અપાઈ છે.

વ્યાખ્યા—ત્રીજી અમત્યની હકીકત ૨૮૫મું અને ૨૭૭મું પદ જણાવે છે. સર્વજ્ઞે કહેલા સુત્રની વ્યાખ્યા ૨૮૫મા પદમાં છે. એ પદ નીચે પ્રમાણે છે:—

“અપ્પક્વરમસંદિદ્ધં સારવં વિસજ્જોમુહં ।

અથોમમણવજ્જં ચ સુત્તં સવ્વન્નુમાસિયં ॥ ૨૮૫ ॥

આવસ્થયનિજ્જુત્તિમાં આ ૮૮૧મા પદ તરીકે જોવાય છે. આનો અર્થ એ છે કે સર્વજ્ઞે કહેલા સૂત્રમાં અક્ષરો ઓછા હોય છે, એ સૂત્ર સંદેહથી રહિત હોય છે, એ સારવાણું હોય છે, એ વિશ્વતોલુપ્પ એટલે કે પ્રતિસૂત્ર ચાર અનુયોગોની વ્યાખ્યા થઈ શકે તેવું હોય છે. ૬એ ઉત, વૈ, હા, હિ ઇત્યાદિ સ્તોત્ર રહિત હોય છે. ૭વમર કારણે ઉત, વૈ વગેરેનાં એમાં < સ્તોત્રાક'નેા પ્રયોગ હોતો નથી. ૨૭૭મું પદ સૂત્રની વ્યાખ્યા રજૂ કરે છે. આ રહ્યું એ પદ:

“અપ્પગંથ મહરથં વત્તીસાદોસવિરહિયં જં ચ ।

લક્ખણજુત્તં સુત્તં અટ્ટહિ ય ગુણેહિં ઉવ્વેયં ॥ ૨૭૭ ॥ ”

કહેવાની મતલબ એ છે કે ઓછા અક્ષરવાણું, ઘણા અર્થવાણું, ૩૨ હોવાથી રહિત, લક્ષણથી યુક્ત અને આઠ યુક્તિવાણું ‘સૂત્ર’ હોય છે. આ સંબંધમાં મલયગિરિસૂરિ ચાર ભાગ (ભાંના) કહે છે: (૧) ઓછા અક્ષર અને અદ્ય અર્થવાણું. જેમકે કાર્પાસાદિક. (૨) ઓછા અક્ષર અને ઘણા અર્થવાણું. જેમકે સામાયિક. ૬૧૫, બવહાર ઇત્યાદિ (૩) ઘણા અક્ષર અને અદ્ય અર્થવાણું. જેમકે જીમૂતે હિતિ વા અજ્જણે હિતિ વા. (૪) ઘણા અક્ષર અને ઘણા અર્થવાણું જેમકે દંષ્ટિવાદ. આ બધામાં ઓછા અક્ષર અને ઘણા અર્થવાણું સૂત્ર ૬૪ છે.

બત્રીસ હોષો—કપ્પનિજ્જુત્તિ (ગા. ૨૭૮-૨૮૧)માં સૂત્રના ૩૨ હોષો મજ્જાવાયા છે. કંઈક પાઠભેદ પૂર્વકે ચાર આચાર્યો મલધારી હૈમચન્દ્રસૂરિએ અણુઓગદારની વૃત્તિ (પત્ર ૨૬૧ અ-૨૬૧ આ) માં અવતરણરૂપે આપી છે. અને એની વ્યાખ્યા પણ કરી છે. આ વ્યાખ્યાને તેમજ મલધારીમિરિસૂરિકૃત કપ્પની વૃત્તિને લક્ષ્યમાં રાખી હું બત્રીસ હોષો અને એની સમજૂતી આપું છું:—

૬ દાખલા તરીકે દક્ષવેયાલિયટ્ટું આવ સૂત્ર એવું છે એમ મલધારી હૈમચન્દ્રસૂરિ અણુઓગદારની વૃત્તિ (૨૬૩અ પત્ર)માં કહે છે.

૭ હૈમચન્દ્રસૂરિ કહે છે કે ‘અ’, ‘વા’ ઇત્યાદિ નિપાતો વિનાનું તે સ્તોત્ર રહિત કહેવાય છે.

૮ સ્તોત્રાક એટલે નિપાત એમ હરિભદ્રસૂરિએ આવસ્થયની વૃત્તિ (પત્ર ૩૭૬અ) માં કહ્યું છે.

૯ અણુઓગદારની ‘મલધારી’ હૈમચન્દ્રસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૨૬૧અ) માં ઉત્પાદવ્યવધૌમ્યયુક્તં સત્ત” એ તરવાર્થસૂત્ર (અ. પા)ના સૂત્રનો નિદેશ છે.

(૧) અલીક એટલે અક્ષય. આના બે પ્રકાર છે: અજૂતનું પ્રકાશન અને જૂતનો અપલાપ. શ્યામાક તન્દુલ જેવડો જ જીવ છે, ઈશ્વરે જન્મત રચ્યું છે ઇત્યાદિ પહેલા પ્રકારના અલીકનાં ઉદાહરણ છે. જીવ નથી એ બીજા પ્રકારના અલીકનું ઉદાહરણ છે.

(૨) ઉપધાતકજનક અર્થાત્ ઉપધાત ઉત્પન્ન કરનાર. વેદવિદિત હિંસા ધર્મને માટે છે, માંસ ખવામાં દોષ નથી^{૧૦} ઇત્યાદિ સૂત્ર ઉપધાતકજનક છે.

(૩) અપાર્થક. જેનાં અવયવોનો અર્થ હોય, પણ એનાં સમુદાયનો અર્થ ન હોય તે એટલે કે સંબંધ વિનાનું. જેમ કે કેળમાં સંબંધ અને બેરીમાં કેળ. દશ દાઝમ, છ પૂડા-કુંક, બકરીનું ચામડું, માંસનો પિંડ ઇત્યાદિ.

(૪) નિરર્થક. જેનાં અવયવો અર્થ વિનાનાં હોય તે. જેમકે કિત્ય, કવિત્ય, વાજન ઇત્યાદિ. વર્ણનાં કમનો જ નિર્દેશ બણાતો હોય, પણ અર્થ માલમ ન પડતો હોય તે નિરર્થક છે. જેમકે અ, આ, ઇ, ઈ ઇત્યાદિ.

(૫) છલ. અનિષ્ટ અર્થાન્તરના સંભવથી જ્યાં વિવક્ષિત અર્થને જ્ઞાન પહોંચાડી શકાય તેમ હોય તે 'છલ' જેમકે નવકમ્બલો વેષદત્ત: આના બે અર્થ સંભવે છે: (અ) નવ કામળવાળો દેવદત્ત અને (આ) નવી કામળવાળો દેવદત્ત. આત્મા છે. જે આત્મા છે તે જ જે છે તે આત્મા પામે છે. આ પણ છલનું ઉદાહરણ છે. "દાવા નથી દરબારમાં થયું અંધારું ઘેર." આ ગુજરાતી વાક્યના દાવા અને નથી એ બે સયુક્ત ગણતાં જુદો અર્થ નીકળે છે એટલે એ 'છલ'નું ઉદાહરણ ગણાય.

(૬) દુહિલ. પ્રાણીઓને આહતનો ઉપદેશ આપીને પાપજનક કાર્યને જે પોષે તે 'દુહિલ' છે. જેમકે શોક જેટલો ધાન્દ્ર્યજે.ચર છે તેટલો જ એ છે.

(૭) નિ:સાર. સાર વિનાનું તે 'નિ:સાર.' જેમકે યુક્તિ વિનાનાં વેદનાં વચનો.

(૮) અધિક. આની સમજૂતી બે રીતે અપાઈ છે: (અ) હેતુ, દષ્ટાન્ત ઇત્યાદિ પાંચ અવયવોમાંથી ગમે તે એકથી અધિક. ^{૧૧}(આ) અક્ષર, પદ ઇત્યાદિથી અધિક

(૯) બિન. બિન એટલે બાણું આણું. આ પણ 'અધિક'ના જેમ બંને રીતે સંભવે છે.

(૧૦) પુનરુક્ત. (બરૂર વિના) ફરીયા કહેવાયેલું તે 'પુનરુક્ત': આના ત્રણ પ્રકાર છે: અર્થથી, શબ્દથી અને બંનેથી. ધન્દ્ર, શક, પુરદર એ પહેલા પ્રકારનું પુનરુક્ત છે. સૈન્ધવ લાવ, ધવણ, સૈન્ધવ લાવ એ બીજા પ્રકારનું પુનરુક્ત છે. ક્ષીર ક્ષીર એ ત્રીજા પ્રકારનું પુનરુક્ત છે.

(૧૧) વ્યાહત. જ્યાં પહેલાના કથનને પાછળનું કથન આધક હોય તે 'વ્યાહત'. જેમકે કર્મ છે, ફળ છે, પણ ભોગ્યવતાર નથી.

(૧૨) અયુક્ત. અજુબતું તે 'અયુક્ત'. જેમકે પેલા હાથીઓનાં ખંડસ્થળમાંથી પડેલા મદના બિન્દુઓ વડે હાથી, ઘોડા અને રથને ખેંચી જનારી બાયર નદી પ્રવર્તી.

(૧૩) કર્માભિજ. જેમાં કર્મ ન સચવાયો હોય તે 'કર્માભિજ'. જેમકે આંખ, નાક વગેરેના વિવચો તરીકે અંધ, રૂપ ઇત્યાદિ ગણવાય.

૧૦ જુઓ મનુસ્મૃતિ (અ. ૫, શ્લો. ૫૬)

૧૧ એક હેતુ કે એક ઉદાહરણથી ચાલે તેમ હોય છતાં અધિક અપાય તો આ દોષ આવે છે. હેતુ અને દષ્ટાન્તની ન્યૂનતાવાણું તે 'બિન' છે.

અંક ૨]

સૂત્ર વિષે પરામર્થ

[૫૫

(૧૪) વચનભિન્ન. જ્યાં એકવચનને બદલે દ્વિવચન કે બહુવચન કરાયું હોય એમ જ્યાં જે વચન જોઈએ તેને બદલે અન્ય વચનવાળું સૂત્ર તે 'વચનભિન્ન' કહેવાય છે.

(૧૫) વિભક્તિભિન્ન. જ્યાં એકને બદલે બીજી વિભક્તિ વપરાઈ હોય તે 'વિભક્તિભિન્ન' છે.

(૧૬) લિંગભિન્ન. જ્યાં એક લિંગ અર્થાત જાતિને બદલે અન્ય લિંગનો પ્રયોગ કરાયો હોય તે 'લિંગભિન્ન' છે. જેમ આ પુરુષ સારી છે.

(૧૭) અનભિહિત. પોતાના સિદ્ધાન્તમાં ન કહ્યું હોય તે કહેવું એ 'અનભિહિત' છે. જેમકે બૌદ્ધ ચાર આર્યસભ્ય કરતાં વધારેનો ઉલ્લેખ કરે તો એને માટે એ 'અનભિહિત' છે.

(૧૮) અપદ. જ્યાં અમુક છંદનો અભિકાર હોય ત્યાં બીજા છંદનું નામ દેવું તે 'અપદ' છે. જેમકે 'આર્યા' છંદ કહેવાને બદલે 'વૈતાલીય' છંદ કહેવો. ૧૨આથાર્યા 'ગીતિ' કે કે ૧૩વાનવાસિકાનો પ્રયોગ કરવો.

(૧૯) સ્વભાવહીન. જેનો જે સ્વભાવ ન હોય તેનો તે કહેવો. જેમકે અગ્નિ શીતળ છે, પવન ચંચળ નથી, આકાશ મૂર્ત છે ઇત્યાદિ.

(૨૦) વ્યવહિત, ચાલુ વાતને છોડી બીજી ભળતી વાત લાંબી ચોડી કરી પછી પાછી ચાલુ વાત કરવી તે 'વ્યવહિત' છે. ટૂંકમાં કહીએ તો 'અન્તરવાક્ય' એમ વ્યવહિતનો અર્થ થાય છે.

(૨૧) કાલદોષ. જેમકે વર્તમાન, ભૂત વગેરે કાળમાંથી જે કહેવાવો જોઈએ તેને બદલે બીજો કહેવો.

(૨૨) યતિદોષ. 'યતિ' એટલે વિરામ, વિશ્રામ. જે છંદમાં જ્યાં યતિ હોવી જોઈએ તેને બદલે અન્યત્ર યતિ આવે તો આ દોષથી એ દૂષિત ગણાય. બિલકુલ યતિ જ ન આવે એને પણ 'યતિદોષ' કહે છે.

(૨૩) છવિદોષ. છવિ એટલે એક પ્રકારનો અલંકાર. ૧૪ એ અલંકાર વિનાનું સૂત્ર તે આ દોષથી દૂષિત મનાય છે.

(૨૪) સમ્યવિરુદ્ધ. પોતાના સિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધ તે 'સમ્યવિરુદ્ધ'. જેમકે જૈન કહે કે જીવ નથી.

(૨૫) વચનમાત્ર. જેનું વચનનું કથન તે 'વચનમાત્ર' છે. જેમકે કોઈ ખાલો ઠોકીને એ સ્થળે ઠોકના મધ્ય તરીકે ઝોળખાવે.

(૨૬) અર્થોપાનંદે.પ. જેમાં અર્થોપત્તિથી અનિષ્ટ બિચ્છું થાય એ અર્થોપત્તિ-દોષવાળું ગણાય. જેમકે કોઈ કહે કે આજીવનને ન મારવો. આથી અર્થોપત્તિથી એમ ફલિત થાય છે કે ઇતર જીવને મારવો.

૧૨ સૂચગર્હાનજ્જુત્તિના ૩૩મા પદની ટીકામાં શીલિંગ્સુરિ માથાના લક્ષણ માટે નીચે મુજબનું પદ રજૂ કરે છે:—

“સત્તદ્વતરુ વિસમે ણ સૈ હયા તાણ છદ્દ ણહ જલયા ।

ગાહાણ પચ્છજ્ઞે મેઓ છદ્દો ત્તિ ફક્કલો ॥”

૧૩ નદિષેષુ રચેદા અબિયસંતિથયનું ૩૩મું પદ 'વાણવાસિયા' (સં. વાનવાસિકા)માં છે. એનું લક્ષણ “ટસજકો નવવારસજ્જહુહિં સા ઘાણવાસિયા” છે અર્થાત આ છંદમાં 'ટ' ગણ ચાર હોય છે એ નવમી તેમજ ચારમી માત્રા લક્ષુ હોય છે.

૧૪ આ વાતની આવરસયની હરિભદ્રસુરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૩૭૫) પણ સાક્ષી પૂરે છે.

(૨૭) અસમાસદોષ. જ્યાં સમાસ કરવાનો હોય ત્યાં ન કરાય અથવા વ્યત્યયથી કરાય તો આ દોષ ઉદ્ભવે છે.

(૨૮) ઉપમાદોષ. ઉપમાને લગતો દોષ તે ઉપમા-દોષ છે. દીનોપમા, અધિકોપમા, અને અનુપમા એ ઉપમા-દોષ છે.

(૨૯) રૂપકદોષ. પર્વતનું રૂપક અપાયા બાદ 'એનું' કશું વર્ણન ન કરાય કે એને બદલે સમુદ્ર જેવા અન્ય પદાર્થનું રૂપક અપાય તો એ રૂપકદોષથી યુક્ત ગણાય.

(૩૦) પરપ્રવૃત્તિદોષ. જ્યાં ઘણાં એ અર્થ કલા પછી નિર્દેશ ન કરાય તે એમ મંલયગિરિ સમજાવે છે. હેમચન્દ્રસૂરિ 'નિર્દેશ' દેખતો ઉલ્લેખ કરે છે, કેમકે એમની સામે એ મતલબનો પાઠ છે. આ સમજાવતાં તેઓ કહે છે કે જ્યાં નિર્દેશ કરાયેલાં પદોની એકવાક્યતા ન કરાય ત્યાં આ દોષ છે. જેમકે દેવદત્ત યાજ્ઞીમાં બાત રાધિ છે એમ કહેવાનું હોય ત્યારે 'રાધિ છે' એમ ન કહે.

(૩૧) પદદોષ. મલયગિરિસૂરિ આ દોષ નોંધે છે, જેકે મૂળ યાચામાં એનો ઉલ્લેખ નથી. એક પદને બદલે અન્ય પદનો પ્રયોગ કરવાથી આ દોષ ઉદ્ભવે છે. હેમચન્દ્રસૂરિએ આને બદલે 'પદાર્થદોષ' નોંધ્યો છે. જેમકે વસ્તુના પર્યાયને અન્ય પદર્થ તરીકે કલ્પવો. જેમકે 'હ' પદાર્થોમાં રહેલી જ્ઞાતાને વૈશેષિકો અન્ય પદાર્થ તરીકે કલ્પે છે. આ અભ્યુત્પન્ન છે.

(૩૨) સંધિદોષ. જ્યાં સંધિ કરવાની હોય ત્યાં તે ન કરે કે ખોટી કરે—વિસર્જનો દોષ થવા છતાં કરે તો એ 'સંધિદોષ' છે.

આ પ્રમાણે દોષો વિષેનો વિચાર જ્યાં પૂર્ણ થાય છે. અને હવે સૂત્રના ગુણોનો વિચાર કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ તે પૂર્વે કૃપ્પનિઠ્ઠુત્તિની ૨૭૮મીથી ૨૮૧થી સુધીની આશ્રમો આવસ્તસયનિઠ્ઠુત્તિમાં આ ૮૮૧-૮૮૪ તરીકે અપાયેલી છે અને એના ઉપર હુરિભદ્રસૂરિની વૃત્તિ છે ૧૫એ વાત આપણે નોંધી લઈશું. વિશેષમાં મુખ્ય પાઠબેદ તરીકે નાએની પંક્તિઓ પણ નોંધીશું:-

“ઉવમા-હયગદોસો પરપ્પવત્તી ય સંધિદોસો ય”-કૃપ્પનિઠ્ઠુત્તિ (આ.૨૮૧)

‘ ઉવમા-હયગદોસો નિ શપયત્થ સંધિદોસો ય’- અજ્ઞાન્તી હેમચન્દ્રકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૨૬૧ આ)

“ ઉવમારૂવગદોસાઽનિદેસ પદ્ધથસંધિદોસો ય”આવસ્તસયનિઠ્ઠુત્તિ(આ. ૮૮૪)

હ ગુણો—જે કે આઠ ગુણોની વાત કરવી જોઈએ, છતાં કૃપ્પનિઠ્ઠુત્તિની પૂર્વોક્ત ૨૮૧મી આથા સૂત્રના હ ગુણો રચ્ય કરે છે એમ કેટલાક માને છે એમ હેમચન્દ્રસૂરિએ અજ્ઞાન્તીગદારની વૃત્તિ (પત્ર ૨૬૨ આ-૨૬૩આ) માં કહ્યું છે એ અહીં નોંધી લઈશું. અહ્ય અક્ષરવાણું અક્ષરિણ્, સારવાણું, વિશ્વમુખી, સ્તોત્રથી રહિત, અનવદ્ય માને નિઠ્ઠાપાય અને સર્વજ્ઞે કહેલ એમ સૂત્રના હ ગુણો છે. મલયગિરિસૂરિ તો નીચે મુજબના કૃપ્પનિઠ્ઠુત્તિના ૨૮૨મા પદમાંના 'ય'થી આ હ ગુણો આધિક છે એમ કહે છે:-

૧૫ બત્રીસ દોષના સ્પષ્ટીકરણ માટે જુઓ ૩૭૪ આ-૩૭૬ આ પત્રો. આનાથી કોઈ પ્રાચીન સ્પષ્ટીકરણ હોય તો તે જાણવામાં નથી.

“નિદોસં સારવંતં ચ હેઝ્જુત્તમલ્લેકિયં ।

उवणीयं सोवयारं च मियं महुरमेव य ॥ ૨૮૨ ॥^{૧૬}

આઠ અથવા ઓઠ ગુણો — કપ્પનિબ્બુત્તિનું ઉપયુક્ત પણ આઠ ગુણો મળ્યાવે છે: (૧) નિદોષ (ઉપર મહાવાયેલા ૩૨ દોષોથી રહિત), (૨) સારવાળું (એકેક અભિષયને વિષે અનેક અભિમાનવાળું—અહુ પમોયવાળું), (૩) (સાધર્મ્ય કે વૈધર્મ્યથી—અન્વયથી કે વ્યતિરેકથી) હેતુથી યુક્ત, અથવા સકારણ, (૪) (ઉપમાદિ) ૧૭ અલંકારવાળું, (૫) ઉપનયથી યુક્ત, (૬) નકામું નહિ એવું અર્થોત્ત સોપાન, (૭) (શ્લોકાદિ પદો વડે) પરિમિત અથવા (દંડકો વડે) અપરિમિત અને (૮) (સુગથી, અર્થથી અને ખતેથી) મધુર એમ સૂત્ર આઠ ગુણોથી યુક્ત હોય છે. એમાં પહેલાં મહાવાયેલા છ ઉમેરતાં ઓઠ થાય છે.

એ અને ત્રણ પ્રકાર—કપ્પનિબ્બુત્તિ (ગાથા ૩૧૫) સૂત્રના એક રીતે ત્રણ પ્રકારો અને બીજી રીતે એ પ્રકારો પૂરા પાડે છે એ ચોથી મહત્વની હકીકત છે. ત્રણ પ્રકારો તરીકે સમાસુત (સંઘા-સૂત્ર), કારમ-સૂત્ર (કારક-સૂત્ર) અને પરચ્ચ-સૂત્ર (પ્રકરણ સૂત્ર)નો નિર્દેશ છે. ઉરસંખ્ય (ઔત્સર્જિક) અને અવવાધ્ય (આપવાદિક) એ એ પ્રકારો છે.

સંઘાસૂત્ર—સંઘા એટલે સૈદ્ધાન્તિક સંકેત, પરિભાષા. ને સૂત્રમાં પરિભાષા રૂપ સંઘા વપરાઈ હોય તે ‘સંઘા સૂત્ર’ કહેવાય છે. દાખલા તરીકે નીચે મુજબનાં સૂત્રો:—

(૧) “ જે છેવે સે સાગારિયં ન સેવવ” —આચાર (૧, ૬, ૧,)

(૨) “ સન્વામગંધં પરિન્નાય નિરામગંધો પરિન્વવ” —આચાર (૧, ૨, ૫)

(૩) “ આરં દુગુણેણ પારં ઇગુણં” —?

પહેલા સૂત્રમાં સાગારિયં, બીજામાં આમગંધ, ત્રીજામાં આર અને પાર એ સૈદ્ધાન્તિક પારિભાષિક શબ્દો છે. પહેલાનો અર્થ ‘અબ્રહ્મ’ થાય છે. આમનો અર્થ ‘૧૮ અવિ-શોધિ કોટિ અને ગંધનો ૧૭ વિશોધિ કોટિ એ અર્થ છે. આરનો અર્થ ‘સંસાર’ છે. અને પારનો અર્થ ‘મોક્ષ’ છે. સૂચ્યગઠ (અ. ૨, ઉ. ૧)ના આઠમા પદમાંના આરનો અર્થ ‘સંસાર’ છે અને પારનો અર્થ ‘મોક્ષ’ છે એમ શીલાંકસુરિ અર્થાન્તરથી સૂચવે છે.

સૂચ્યગઠ્યુણિણુ (પત્ર ૬-૭)માં સંઘાસૂત્રના (૧) સ્વ સમયનું, (૨) પર સમયનું અને (૩) સ્વ પર સમયનું એમ ત્રણ પ્રકારો સૂચવાયા છે. સ્વ સમયના સાંકેતિક શબ્દો તરીકે વિગર્હ (વિકૃતિ) અને ૨૦ પદમાલિકા (પ્રથમાલિકા) અપાયા છે. અને પર સમયના સાંકેતિક શબ્દો તરીકે ‘આત્મા’ ૨૧ વાચક, પુદ્ગલ, સંસ્કાર અને ક્ષેત્ર અપાયા છે.

૧૬ આ પણ આવરસથનિબ્બુત્તિમાં ૮૮૫મા પણ રૂપે જોવાય છે.

૧૭. ૬૧૫ની વૃત્તિ (પત્ર ૮૬)માં મહાયગિરિ સુરિએ નીચે મુજબનું પણ રજૂ કર્યું છે:—

“ નિયમા અક્વર છંમો માઝકમનિદુરં છબીજમગં ।

મહુરત્તણમરથયણલણં ચ સુત્તે અલંકારા ॥ ”

૧૮-૧૯ વાસજ્ઞમાં અશુદ્ધ પદાર્થ પડે છે અને એ દૂર કરાતાં ને વાસજ્ઞ શુદ્ધ મળ્યાવે તે ‘વિરોધિ કોટિ’ અને ન મળ્યાવે તે ‘અવિરોધિકોટિ’ કહેવાય છે.

૨૦. પ્રથમ બોબન, નોકારસી પાયા પછીનું બોબન.

૨૧. જુઓ DCJM (VXII pt. I p. 51).

કારક સૂત્ર—વિચારુપણુત્તિ (સ. ૧, ઉ. ૯)માં નીચે મુજબનો આલોપક કારકસૂત્રના ઉદાહરણુ રૂપ છે, કર્પનિબળુત્તિ એમ (ગા. ૩૧૬)ની વૃત્તિમાં મલયગિરિ-સુરિ કહે છે:-

“આહાકમ્મનું મુંજમાણે સમણે નિગમ્યે કહ્ કમ્મપગડીઓ વંધંતિ ? ગોયમા !

આઉવજ્જાઓ સત્ત કમ્મપગડીઓ । સે કેળદ્દેણં મંતે ! एवं वुच्चह ? ”

એક સર્વવંતું પ્રામાણ્ય હોવાથી સમગ્ર શ્રુતની પ્રસિદ્ધિ છે તેા પણ વિસ્તારથી અપાયતું દર્શન થાય તે માટે અધિકૃત અર્થની પ્રસિદ્ધિ કરનાર “સે કેળદ્દેણં” ઇત્યાદિનો ઉપન્યાસ કરાય છે.

પ્રકરણુસૂત્ર—જેમાં આક્ષેપ અને નિર્ણયની પ્રસિદ્ધિનું વર્ણન હોય તે “પ્રકરણુ સૂત્ર” કહેવાય છે. આક્ષેપ એટલે સૂત્રના દોષ કે પૃચ્છા; અને નિર્ણયની પ્રસિદ્ધિ એટલે પ્રત્યવસ્થાન. ૨૨ મલયગિરિસુરિએ પ્રકરણુ સૂત્રનાં ઉદાહરણુ તરીકે નમિપ્રવચ્ચા અને ઘોતમકેશીયનો એટલે કે ઉત્તરજ્ઞયણુનાં નવમા અને ૨૩મા અજ્ઞયણુનો તેમજ આદકીય અને નાલનીયનો એટલે કે સૂયગડના ખીજા સુયકખંધનાં છઠ્ઠા અને સાતમા અજ્ઞયણુનો નિર્દેશ કર્યો છે.

ચાર પ્રકાર—સુયગડનિબળુત્તિ (ગા. ૩)માં સણુણા (સંગ્રા), સંગહ (સંગ્રહ), વિત્ત (વૃત્ત) અને જાતિણુબદ્ધ (જાતિનિબદ્ધ) એમ શ્રુતજ્ઞાન સૂત્રના ચાર પ્રકારો દર્શાવાયા છે. વિશેષમાં જાતિણુબદ્ધના ઉપપ્રકાર તરીકે કથ્ય ઇત્યાદિ એવો ઉલ્લેખ છે. સંગ્રાસૂત્ર અને એના ત્રણ પ્રકારો આપણે પૃ. ૫૪માં વિચારો ગયા છે.

સંગ્રહસૂત્ર—અનેક અર્થના સંગ્રહરૂપ સૂત્ર તે ‘સંગ્રહસૂત્ર.’ દ્રવ્ય એમ કહેવાથી સર્વ દ્રવ્યોનો-ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય ઇત્યાદિ સમગ્ર દ્રવ્યોનો સંગ્રહ સમજાય છે. જીવ કહેવાથી સંસારો તેમજ અસંસારી એમ બધા જીવોનો સંગ્રહ કરાય છે. એવી રીતે ‘અજીવ’થી ધર્માસ્તિકાયાદિ સર્વે અજીવ પદાર્થોનો સંગ્રહ કાયા છે. આ પ્રમાણુની સુણિણુગત હકીકત ઉપરાંત શિલાંકસુરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૨ આ. છપાતી આવૃત્તિ)માં “ઉત્પાદવ્યયધ્મધ્યયુક્તં સત્”નો સંગ્રહસૂત્ર તરીકે ઉલ્લેખ કરાયો છે.

વૃત્તનિબદ્ધ સૂત્ર—શ્લોક વગેરે વૃત્તમાં રચાયેલું સૂત્ર તે, વૃત્તનિબદ્ધ ‘સૂત્ર’ કહેવાય છે

જાતિનિબદ્ધ સૂત્ર અને એના પ્રકારો—આના ગણ, પલ, કથ્ય અને ગેય એમ ત્રણ પ્રકાર છે એમ શીલાંકસુરિ કહે છે, અને ચૂર્ણિકાર પણ એમ જ કહે છે. સુણિણુ (પત્ર ૭)માં કહ્યું છે કે ગણ એટલે ચૂર્ણિગ્રન્થ, ૨૩ અજ્ઞાવ્યયં ઇત્યાદિ; પલ એટલે ૨૪ગાથા-સોલસગ ઇત્યાદિ; કથનીય અર્થાત્ કથ્ય એટલે ઉત્તરજ્ઞયણુ, ઇસિલાસિય અરપનાયા (ધરમકહ્ણા); અને ગેય એટલે સ્વરના સંચારથી (ગીતિકાપ્રાયનિબદ્ધ). જેમકે કાવિલિજ્ઞમાનું “અધુવે અસાસયમ્મિ સંસારમ્મિ દુક્કલપવરુપ”,

૨૨. જીઓ કર્પનિબળુત્તિ (ગા. ૩૨૮).

૨૩. આપારના પહેલા સુયકખંધ (શ્રુતસ્કંધ)નું આ નામ છે. તેમજ એનાં નવે અજ્ઞયણુ (અખ્યન)નું પણ આ જ નામ છે.

૨૪. સૂયગડનો પહેલો સુયકખંધ. જ્ઞેનું આ નામ છે.

૨૫. ઉત્તરજ્ઞયણુના આઠમા અજ્ઞયણુનું આ નામ છે.

અંક ૨]

સૂત્ર વિષે પરામર્શ

[૫૬

શીલાંકસૂત્ર સૂચગઠની વૃત્તિ (પત્ર ૩૩)માં કહે છે કે પ્રાચીન ઋષિઓના ચરિત્રના કથનની મુખ્યતાવાળું સૂત્ર તે 'કથ્યસૂત્ર'; 'ગણ' એટલે બ્રહ્મચર્યાધ્યયન ઇત્યાદિ; 'પદ્ય' એટલે છંદમાં રચાયેલું; અને 'જેય' ૨૬ એટલે સ્વરના સંચારથી મુખ્યતથા ગીતિકામાં બધાયેલું.

ઠાણુ (ઠા. ૪, ઉ. ૪; સુત્ર ૩૭૬)માં કાવ્યના ચાર પ્રકારો મણાવાયા છે : (૧) ગદ્ય, પદ્ય, કથ્ય અને જેય. અહીં કાવ્યથી જાતિનિગદ્ધ કાવ્ય લખ્યે તેા એનો પ્રસ્તુત સાથે મેળ મળી રહે છે.

ઉત્સર્ગ-સૂત્ર ઇત્યાદિ-કરપ્પનિજ્જુત્તિ (મા. ૩૧૫)માં ઉત્સર્ગ-સૂત્ર અને અપવાદ-સૂત્ર એમ બે મણાવાયા છે. કરપ્પનું પહેલું સૂત્ર તે ઉત્સર્ગ-સૂત્ર છે અને એવું ત્રાલું સૂત્ર અપવાદ-સૂત્ર છે એમ મલયાગરિસરિ કરપ્પની વૃત્તિ (પૃ. ૯૭)માં કહે છે. વિશેષમાં તેઓ ઉત્સર્ગોપવાદ-સૂત્ર એવો ત્રીજો ભેદ પણ મણાવે છે, અને એનો ઉદાહરણ તરીકે કરપ્પના પાંચમા ઉદેસઅનાં ૪૭મા અને ૪૮મા સૂત્રનો ઉલ્લેખ કરે છે. આ ઉપરાંત તેઓ સૂત્રના ઔત્સર્ગિક (ઉત્સર્ગ-સૂત્ર), આપવાદિક (અપવાદ-સૂત્ર), ઉત્સર્ગોપવાદ અને અપવાદોત્સર્ગિક (અપવાદ-ઉત્સર્ગસૂત્ર) એમ ચાર પ્રકારો પણ મણાવે છે.

ઉત્સર્ગ અને અપવાદ તેમજ એને અંગેની ૨૭ ષ્ડ્ભંગીનો વિચાર આહુતદર્શન-દીપિકા (પૃ. ૮૧૫-૮૧૬)માં મેં કર્યો છે એટલે અહીં એ વિષે હું ઉદાહરણ કરતો નથી. ફક્ત એટલું જ કહીશ કે કરપ્પનિજ્જુત્તિ (મા. ૩૨૨)માં કહ્યું છે કે જેટલા ઉત્સર્ગ છે એટલા અપવાદ છે અને જેટલા અપવાદ છે એટલા ઉત્સર્ગ છે.

સૂત્રના સાત પ્રકાર—નીચે મુજબના પદ્યમાં સૂચવાયા મુજબ સૂત્રના સાત પ્રકાર છે:—

“વિહિ ઉજ્જમ વન્નય મય ઉસ્સગ્ગડવવાય તદુમયગયાઈં ।

સુત્તાઈં વહુવિહાઈં સમણ્ ગંભીરમાવાઈં ॥ ૩૨૮”

આમ અહીં વિધિ, ઉદ્યમ, વર્ણુક, ભય, ઉત્સર્ગ, અપવાદ અને ઉત્સર્ગોપવાદ એમ સાત પ્રકારનાં સૂત્રનો ઉલ્લેખ છે. ન્યાયવિચારદ ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયત્રિણે સાદી ત્રણસો માયામાં શિક્ષાન્તાવચારદસ્યમભિંત જે સીમંધરજિનસ્તવન રચ્યું છે તેની નવમી ઠાલની અગિયારમી કડીમાં આ બાબત છે. પ્રસ્તુત કડી નીચે પ્રમાણે છે:—

“વિધિ ઉદ્યમ ભય વર્ણુના ઉત્સર્ગહ અપવાદ;

તદુભય અર્થે જ્ઞણીયે સૂત્ર ભેદ અવિવાદ.

આ ઉપરથી વિસેસાવસ્સથલાસ મત ખીજા મણુધરવાદના અંતમાંની માયાની વૃત્તિમાં 'મલધારી' હ્રેમચન્દ્રસૂત્રએ વેદનાં વાક્યોના વિધિવાદ, અર્થવાદ અને અનુવાદ પ્રતિપાદન કરનારાં એમ ત્રણ વિભાગ કર્યાં છે એ વાતનું સ્મરણ હાય છે.

૨૬. વિમલસરિકુન પઉમચારિયના ૨૮મા ઉદેસ (પત્ર ૧૨૨અ)નાં ૪૭માથી ૫૦મા પદ્યનું—ઋષભજિનસ્તુતિનું આ સ્મરણ કરાવે છે કેમકે એ પદ્યો જેય છે.

૨૭ (અ) ઉત્સર્ગ, (આ) અપવાદ, (ઇ) ઉત્સર્ગોપવાદ, (ઈ) અપવાદોત્સર્ગ, (ઉ) ઉત્સર્ગોત્સર્ગ અને (ઊ) અપવાદોપવાદ.

૨૮ આહુતદર્શનદીપિકા (પૃ. ૮૧૬) માં મેં આ પદ્ય ઉદ્ધૃત કર્યું છે, પણ આનું મૂળ સ્થળ જણાવવામાં નથી.

૧૦]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૩]

‘ગતપ્રત્યાગત’ સૂત્ર—સૂત્રના પ્રકારે વિષેના ઊદાપોહ આમ પૂર્ણ કરાય તે પૂર્વે ‘ગતપ્રત્યાગત’ એ નામે સૂત્રનો જે વ્યવહાર શીલાંકસુરિએ આચારની ટીકા (પત્ર ૧૫૩ અ)માં કર્યો છે તે વિષે હું ઈસારો કરું છું. આચારમાં આવાં કેટલાંક ‘ગતપ્રત્યાગત’ સૂત્રો મારા જ્ઞાનમાં આવ્યા છે: જેમકે સૂત્ર ૨૩, ૩૩, ૪૧, ૫૭, ૬૩, ૯૪, ૧૦૨, ૧૧૦, ૧૧૯, ૧૨૩, અને ૧૩૧.૨૯

સૂત્રનું ઉચ્ચારણ—સૂત્ર કેવી રીતે ઉચ્ચારવું અથવા એનું પઠન કેવી રીતે કરવું એ હકીકત કૃપાનિબળુતિના નીચે મુજબના ૨૮૮માં પદમાં દર્શાવાયું છે:—

૩૦
“અહીગકવરં અગહિયમવિચ્ચામેલિયં અવાહરં ।

અકલ્લિયં ચ અમિલિયં પહિપુજં ચે વ ઘોસજુયં ॥૨૮૮॥”

આમાં આઠ બાબતોનો નિર્દેશ છે: (૧) અહીનાક્ષર, (૨) અનધિક, (૩) અવ્યત્યા-
ત્રેડિત, (૪) અઆવિહ, (૫) અરખલિત, (૬) અમિલિત, (૭) પ્રતિપૂર્ણ અને (૮) ધૌષથી
યુક્ત. આની મહાયગિરિસુરિએ આપેલી સમજૂતી વિચારીએ તે પૂર્વે અણુઓગદારનું
નીચે મુજબનું સૂત્ર નોંધીશું કે જેમાં મોટે ભાગે આ જ બાબતોનો નિર્દેશ છે:—

“સુત્તં ઉચ્ચારેઅવ્વં અકલ્લિઅં અમિલિઅં અવચ્ચામેલિઅં પહિપુણ્ણં પહિપુણ્ણઘોસં
કંટોદુવિપ્પમુક્કં ગુરુવાયણોવગયં” — સુત્ત ૧૫૧

અહીં કંઠોષવિપ્રયુક્ત અને ગુરુવાચનોપમત એ જે બાબત ખાસ નોંધપાત્ર
છે. વિશેષમાં આ સૂત્રનો અકલ્લિઅંથી શરૂ થઈ: અંત સુધીનો ભાગ તેરમા સૂત્રમાં
જોવાય છે. નવમા પત્રમાં એની વ્યાખ્યા હુરિભદ્રસુરિએ કરી છે. એટલે ફરીથી એ ન
કરતાં એ જોવાની એમણે ૧૨૨મા પત્રમાં બલામણુ કરી છે.

અહીનાક્ષર—જેમાં એક, કે એથી અધિક અક્ષરો ઓછા હોય તે હીનાક્ષર. એવું
ન હોય તે અહીનાક્ષર.

અનધિક—જેમાં એક, કે એથી વધારે અક્ષરો અધિક હોય તે અધિકાક્ષર. એવું
ન હોય તે અનધિકાક્ષર માને અનધિક છે.

અવ્યત્યાત્રેડિત—જુદાં જુદાં શાસ્ત્રના પક્ષવનું મિત્રણ તે ‘વ્યત્યાત્રેડિત’ કહેવાય
છે. આમ મહાયગિરિસુરિ કહે છે. અણુઓગદાર ચુલ્લિણુ (પત્ર ૮) માં કહ્યું છે કે
એક જ શાસ્ત્રમાંથી જે સમાન અધિકારવાળાં—એકાચક સૂત્રો એકઠાં કરી જે પઠન
કરાય તે ‘વ્યત્યાત્રેડિત’ છે અથવા કોઈ સૂત્ર નાશ પામતાં પોતાની મતિકરૂપના પ્રમાણે
એના જેવું સૂત્ર રચી જે પઠન કરાય તે વ્યત્યાત્રેડિત છે વ્યત્યાત્રેડિત ન હોય તે અવ્ય-

૨૯ આ તમામ સૂત્રો મેં A History of the Canonical Literature of
the Jainas (પૃ. ૨૧૧-૨૧૭)માં આપ્યાં છે. વિશેષમાં આ પુસ્તકમાં ‘સૂત્ર’ શબ્દ
શાથે કેટલાંક આધુનિક વિદ્વાનોના વિરોધ તેમજ આચારનાં સૂત્રોની ડા. શુભિંગને હાથે
અન્ય પ્રકારે મજબૂતરી વિષે મેં ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૩૦ વિચ્ચામેલિય વિષે સાવરસયલાસની ૫૫મી ગાથામાં છે, બ્યારે એ અર્થવાચક
વિચ્ચામેલિય ૧૪૮૧મી ગાથામાં છે.

લાગેલ છે. 'મલખારી' હેમચન્દ્રસૂરિએ આ એ વાચત ઉપરાંત ત્રીજી કહી છે:

અભ્યાવિદ્—સૂત્રવું નીચણું પદ ઉપર અને ઉપરવું પદ નીચે કરવું તે વ્યાવિદ્ છે. જેમકે અહિંસા સંજનો તવો ધમ્મો મંગલમુક્કદં । જસ્સ ધમ્મે સયા મણો દેવા વિ તં નમંસંતિ ॥ આ દોષ વિના સૂત્રવું ઉચ્ચારણુ તે 'અભ્યાવિદ્' છે.

અસ્ખલિત—ખૂબ પત્યરવાળા એતરમાં હળ એકસરખું ચાલે નહિ, પણ એ ખસી જાય તેમ વચ્ચે વચ્ચે આલાપક છોડી દઈને સૂત્ર ઉચ્ચારવું તે 'સ્ખલિત' કહેવાય. જેમકે ધમ્મો, અહિંસા, દેવા વિ તં નમંસંતિ ।

અભિલિત—બુદ્ધા બુદ્ધા ઉદ્દેશકના કે અખ્યયનના આલાપકોને એકત્રિત કરવા તે 'ભિલિત' છે. એમ કર્મા વિના સૂત્ર ઉચ્ચારવું તે 'અભિલિત' છે.

પ્રતિપૂર્ણ—વર્ણુ, પદ, બિન્દુ અને માત્રાથી પરિપૂર્ણ તે 'પ્રતિપૂર્ણ' કહેવાય. શં મં છ ઉક્કદં ધત્તાદિ વર્ણુથા અપરિપૂર્ણ છે. ધમ્મો ઉક્કિદં એ પદથી અપરિપૂર્ણ છે. ધમ્મો મંગલમુક્કિદ્દ એ બિન્દુથી અર્થાત્ અનુસ્વારથી અપરિપૂર્ણ છે. ધમ્મ મંગલમુક્કદં એ માત્રાથી અપરિપૂર્ણ છે. અહીં 'માત્રા' શબ્દથી 'કાનો' પણ સમજવાનો હોય એમ લાગે છે.

ધોષથી યુક્ત—ઉદાત, અનુદાત અને સ્વરિત એ 'ધોષ' કહેવાય છે.

મલખચિરિસૂરિ કર્પની વૃત્તિ (પૃ ૯૧)માં આ સંબંધમાં કહે છે કે ઉચ્ચૈહવાત્તઃ, નીચૈરનુદાત્તઃ, સમાહારઃ સ્વરિતઃ અર્થાત્ જિએ સ્વરે ધોષાય તે 'ઉદાત', નીચે સ્વરે ધોષાય તે અનુદાત અને બંને બંધાં એકત્રિત કરાયા હોય તે 'સ્વરિત' છે.

વિશેષમાં તેઓ કહે છે જિંચા શબ્દથી ઇચ્છે દ્વા ધલ્યાદિ, નીચા શબ્દથી જે મિક્ચૂ હત્યકમ્મ કરેદ ધત્તાદિ.

'ધોષ' શબ્દ વલહાર (ઉ. ૧૦) અને સમણુસુત્તમાં છે. તત્ત્વાર્થ (અ. ૬, સૂ. ૨૫) વું બાબ (પૃ. ૨૫૮) એવું સંસ્કૃત શ્વ 'ધોષ' આપે છે.

'કલિકાલસર્વશ' હેમચન્દ્રસૂરિએ યોમશાસ્ત્રની સ્વોપગ બ્યાખ્યાનાં સુશુરુવંદ્યુસુતની બ્યાખ્યા આપી છે. એમાં ૨૩૯ અ પત્રમાં એમણે કહ્યું છે કે જત્તા મે માં જ અનુદાત સ્વરથી, ત્તા સ્વરિત સ્વરથી, અને મે ઉદાત સ્વરથી ઉચ્ચારવા એવી રીતે જવણિજ્જં જ મે માં જ અનુદાત સ્વરથી, જ સ્વરિત સ્વરથી અને ણિ અનુદાત સ્વરથી તેમજ જ્જં અનુદાત સ્વરથી, જ સ્વરિત સ્વરથી અને મે ઉદાત સ્વરથી ઉચ્ચારવા. ૩૨

૩૧ આ હસવેયાલિયની બિલટાસુલટી પદવાળી પહેલો માથા છે. ખરી રીતે એ નીચે મુજબ છે:

ધમ્મો મંગલમુક્કદં અહિંસા સંજમો તવો ।

દેવા વિ તં નમંસંતિ જસ્સ ધમ્મે સયા મણો ॥”

૩૨. આ પ્રમાણેની સુશુરુવંદ્યુસુતને અંગેની ઉદાતાદિની વ્યવસ્થા આવસ્સથ-સુલિણમાં તેમજ આવસ્સથની હરિભદ્રસૂરિકૃત વૃત્તિમાં જણાતી નથી. વિશેષમાં અહીં કાર્ય કાર્યસંકાલને ઉદ્દેશીને તે હેમચન્દ્રસૂરિએ પણ ઉદાતાદિને નિદેશ કર્યો નથી.

आ विवेचन उपरती व्युत्पाद्युं हरी के उदात्तादि स्वरनी व्यवस्था जैन शास्त्रमां हती अने छे, जे के वेदनी उच्चारणुनी पेटे अे नथी.

व्यत्याञ्जैडित वगेरेने अन्य अर्थ—कृपनिव्युत्तिनी २२८भी गाथाभां आठ आगतने उल्लेख छे. अेभांथी डीनाक्षर अने अक्षिभारक्षने छोडीने अेनी पछीनी व्यत्याञ्जैडित पांच आगतने अंजे अक्षर, पद, पाद, णिन्दु अने मात्राने समवतार करवे अेअ कृपनिव्युत्तिनी २६८भी गाथाभां कहुं छे. आ अमणवतां मत्तयगिरिसूरि कहे छे के अन्त्यान्य शास्त्रनां अक्षरोथी, पदोथी, मात्राओथी अथवा धोषोथी व्यत्याञ्जैडित छे. अे प्रभाणुं व्यापक वजेरे माटे अणुी लेवुं. धोष वडे अ, नहि के अक्षरादिकथी परिपुष्प ते धोषयुक्त छे.

जापीपुरा, सुरत. ता. ७-१०-४७

श्राजिनपतिसूरि—वधामणागीत

(सं.-श्रीयुत मंवरलालजी नाहटा)

युगप्रधान दादा साहेब श्री जिनदत्तसूरिजी के पट्टर मणिधारी श्री जिनचन्द्रसूरिजी दिल्लीपति महाराजा मदनपालको प्रतिबोध देनेवाले प्रभावक जैनाचार्य थे । उनके ललाट के ऊपर मणि शोभायमान थी । दिल्लीमें आचार्यश्रीका स्वर्गवास हुआ, इतः पूर्व उन्होंने उपर्युक्त मणि प्राप्त करने के लिए श्रावकों को कह दिया था कि दूधका कटोरा लेकर तैयार रहें अग्नि संस्कार के समय मेरे ललाटस्थित मणि निकल कर दूध में जा पड़ेगी, परन्तु शोकाकुल श्रावक दूधका कटोरा रखना भूल गये । एक योगी जिसने इन बात को सुन ली और अग्नि संस्कार स्थानमें दूधका कटोरा लिए तैयार रहा उस दुग्ध पात्र में पड़ी हुई मणि को लेकर योगी चला गया ।

श्रीजिनचंद्रसूरिजी के पट्ट पर श्री जिनपतिसूरिजी विराजमान हुए । उनकी अवस्था केवल १४ वर्ष की थी । एकवार श्री जिनपतिसूरिजी आशिका (हांसी) पधारे । हाजी मुंहता नामक श्रावक ने दिव्य जिनालय निर्माण कराया था वहां के मूलनायक श्रीपार्श्वनाथ प्रतिमा की प्रतिष्ठा के हेतु सूरिजीसे प्रार्थना की । उत्सव महोत्सव बड़े समारोह से प्रारंभ हुए । देशदेशान्तरों में कुंकुम पत्रिकाएं भेजी गईं । चारों दिशाओंका श्रावकसंघ प्रतिष्ठावसर पर एकत्र हो गया । इसी अवसर पर मणिप्राही योगी भी आ पहुंचा । उसने लघुवयस्क सूरिजी की परीक्षा करने के लिए पार्श्वनाथ प्रतिमा को स्तंभित कर दी और लोगोंके समक्ष स्तंभित प्रतिमा को मुक्त करने के हेतु सूरिजीको चुनौती दी । समस्त जैन संघ इस विघ्नसे चिन्तितुर हो गया क्योंकि प्रतिष्ठाका मुहूर्त्त चले जाने से लोक में बड़ी अपकीर्ति की संभावना थी । साध्वियों के सिखाने से श्राविकाएं गाने लगी कि “ बालचंद्र चन्द्रिका नहीं करता, गुरुजी

वालक हैं' ये क्या जानते हैं ?" सूरिजी के ध्यानबल से शासनदेवी या श्री जिनचंद्रसूरिजी ने प्रत्यक्ष होकर वासक्षेप निर्देश किया, जिसके प्रभावसे प्रतिमा पर वासक्षेप करने पर तत्काल स्तंभित प्रतिमा चल हो गयी। समस्त संघमें अपार हर्ष छा गया। ६४ इन्द्रोने कलशाभिषेक किया। योगी भी सूरिजी के चमत्कार से प्रसन्न हो कर पूर्वोक्त मणि प्रसन्नता पूर्वक उन्हें समर्पण कर गया। इसके बाद योगी दूसरी सिद्ध विधाएं सूरिजीको देनेको उद्यत हुआ परन्तु उनके लिए ताम्बूल भक्षण अनिवार्य था। सूरिजी के अस्वीकार करने पर योगीने विधाओंको पाताल प्रवेश करा दिया कि संसार में दूसरा कोई तुम्हारा प्राहक नहीं। इस प्रकारका वृत्तांत खरतर गच्छ पट्टावली में पाया जाता है। तत्कालीन लोक भाषा में निर्मित "वधामणा गीत" जो हमें जेसलमेर भंडार से प्राप्त हुआ—यहां प्रकाशित किया जाता है। भाषा और इतिहास की दृष्टि से यह गीत महत्वपूर्ण है। प्रस्तुतः घटना का समय इस गीत में सं. १२३२ ज्येष्ठ सुदि ३ को है क्योंकि गीत में इसी दिन प्रतिष्ठा करवानेका उल्लेख है। इसकी दूसरी प्रति १७ वीं शती की लिखी बोकानेरकी अनूप संस्कृत लायब्रेरी में विद्यमान है। इतना प्राचीन वधावागीत अन्य कोई उपलब्ध नहीं होता। इसकी भाषा साहित्यिक न होकर तत्कालीन बोलचाल की है। बोलचाल की भाषा की रचनाएं प्रायः नगण्य है इस दृष्टि से इसका महत्व बहुत बढ़ जाता है।

श्री जिनपतिसूरिजी बड़े प्रकाण्ड विद्वान् आर जबरदस्त वादी थे। आपने सम्राट पृथ्वीराज की सभा में एवं अन्य कितने ही शास्त्रार्थों में प्रतिपक्षी वादियों पर विजय पायी थी। इनके सम्बन्ध में दो गीत साह्य रयण और साह्य भत्तड श्रावकके बनाये हुए हमारे ऐतिहासिक जैन काव्य संग्रह में प्रकाशित हैं। श्री जिनपतिसूरिजी की विस्तृत जीवनी जिनपालोपाध्याय कृत युग प्रधानाचार्य गुर्वावली में है जो सिंधी जैन ग्रंथमाला से शीघ्र ही प्रकाशित होने वाली है। पृथ्वीराज की सभाके शास्त्रार्थ में 'हिन्दुस्तानी' वर्ष १० अंक १ में हमारा "पृथ्वीराजकी सभा में जैनचार्यों के शास्त्रार्थ" नामक निबन्ध देखना चाहिए। श्रीजिनपतिसूरिजीकी रचनाओं में संघपट्टक वृत्ति और वादस्थल उपलब्ध हैं। इनके शिष्यगण भी बड़े विद्वान् थे, जिनकी विद्वत्तापूर्ण कृतियें पायी जाती हैं।

श्रीजिनपतिसूरि आसीनगर वधामणा गीत

आसी नयरि वधावणउ आयउ जिणपतिसूरि,
जिणचंदसूरि सीसु आइया ले ।

वधावणउ वजावि सुगुरु जिणपतिसूर आवीया लो ॥ आंचली ॥
 हरियण गोवर गोहलिया मोतिय चउकु पुरेहु ॥ जिण० ॥ १ ॥
 धरि धरि गूडिया उच्छलिया तोरणि वंदुरवाल ॥ जिण० ॥ २ ॥
 करड कसीलीय झालरिया घाघरिया ऊणकारु ॥ जिण० ॥ ३ ॥
 धनि ए माई सालाखणी ए जायउ जिणपतिसूरि,
 तिहुयणे जमि जसु धवलियाले ॥ जिण० ॥ ४ ॥
 हाजिय मुहतउ इम भणइ संपइ होसेइ कांइ,
 बालइ चांदि कि चांदणउ संघइ मणोरह पूरि ॥ जिण० ॥ ५ ॥
 सुहगुरो मनि विहसिय करण संघइ वयण सुणेह ॥ जिण० ॥ ६ ॥
 उत्तर दक्खिण पूरैब पच्छिम मिलियउ चउविह संघु । जिण० ॥ ७ ॥
 बारह सौ बत्तीसा ए मासि जेठह सुद्धि तीजह
 पतीठ कारण जिणपतिसूरि ॥ जि० ॥ ८ ॥
 पूरब देसा जोगियउ आइयाउ पतिम थंभिया तेण,
 बालइ राजि दूजणु सरिउ ॥ जि० ॥ ९ ॥
 जोगिया पतिम ज थंभियाले सकइ न कोइ उचाइ,
 बालउ अम गुरु रुखडउ ॥ जि० ॥ १० ॥
 सिरमा महत्तर इम भणइ इव पहु होसेइ कांइ बालइ चांदि कि चांदणउ ॥ ११ ॥
 सिरमा महत्तर इम भणइ जइ किम फुरइ त फोरि,
 कइ संघ लंछण आविसीय ॥ १२ ॥
 पंसउ संघ जि मनि धरइ ए सुहगुरु बालउ देखि ।
 मेरु समाणउ तोलिउए ॥ १३ ॥
 सिरिमा महत्तर ध्यानुघरि आयलि सासणदेवि,
 जिणपतिसूरि गुरु वीनवउए ॥ १४ ॥ जि० ॥
 आचरि दीजहि सतपाट मांहि बइठउ जिणपतिसूरि,
 ध्यानिहि ज्ञानिहि सोधियां ले ॥ १५ ॥ जि० ॥
 को कहु चारिऊ धोवतिया आणउ पतिम उचाई,
 वासखेउ सुहगुरु करइए ॥ १६ ॥ जि० ॥

अठाबीस सउ कलस लेइ मिलिया चउसठि इंद,
 न्हवणु करइ सिरि पास जिण ॥ १७ ॥ जि० ॥
 मंगलचारु मंगळकरा सोठस विज्जा देवि,
 पास जिणंदह वर भुवणे दह दिसि देवि राखेवि ॥ १८ ॥ जि० ॥
 घरि घरे हुअउ वधामणउ सराहिं रंजियउ जिणचंदसूरि,
 त्रिभुवनि जय जय कारि किउ ॥ जि० ॥ १९ ॥

आसिया नयरि वधावणउ ॥ इति ॥

卐

नवी भद्र

- १०१] पू. आ. म. श्री. विजयभृतसरिणना सद्गुपदेशथी पानरापोण उपाश्रय, अमदावाद
 १०१] पू. सु. म. श्री. धुरंधरविजयणना सद्गुपदेशथी लैनसोसांपटी लैनसंध, अमदावाद
 १०१] शेठ. भूणयंद शुवाप्पीदास, मुंयध
 १००] शेठ. श्रीमनलाख लाखभाध, अमदावाद
 ११] पू. आ. म. श्री. विजयप्रेमसरिणना सद्गुपदेशथी नगीनदासहोख, पाठेषु
 ११] पू. उ. म. श्री. धर्मविजयणना सद्गुपदेशथी लैनतपगच्छसंध, मेरणी
 १०] पू. सु. म. श्री. शिवानंदविजयणना सद्गुपदेशथी लैनसंध, लवाख
 २५] श्री. विजयदेवसरसंध गानभांडार, मुंयध
 २५] पू. सु. म. श्री. मुक्तिविजयणना सद्गुपदेशथी आणुंदणु कल्याणुनीपेठी, व. इम्प
 २५] पू. पं. म. श्री. माणुणुविजयणना सद्गुपदेशथी लैनसंध, सोलापुर
 २५] पू. आ. म. श्री. विजयतीन्द्रसरिणना सद्गुपदेशथी लैनसंध, थराड
 २२] शेठ. रवश्यंद रतनयंद, अमदावाद
 १५] पू. आ. म. श्री. विजयलक्षितसरिणना सद्गुपदेशथी भीडाभाध कल्याणुयंद, कपडवं
 ११] शेठ. लाखभाध हीरायंद मुंयध
 १०] पू. पं. म. श्री. प्रतीणुविजयणना सद्गुपदेशथी लैनसंध, नवखारी
 १०] पू. आ. म. श्री. विजयकुमुदसरिणना सद्गुपदेशथी लैनसंध, धीय
 पू. सु. म. श्री. दर्शनविजयणना सद्गुपदेशथी रोहीडाभाधी—
 ११] शेठ. इस्तुरमखणु लेतमखणु रोहीडा (पांचवर्ष माटे)
 ११] शेठ. होखतरामखणु हंसराणु ,, ,,
 ११] शेठ. टेक्यंदणु श्रीमनलाखणु ,, ,,
 ११] शेठ. छगनलाखणु वनेयंदणु ,, ,,

Shri Jain Satya Prakasha. Regd. No. B. 3801 श्री जैन सत्य प्रकाश.

दरेंके वसाववा योग्य

श्री जैन सत्य प्रकाशना त्रणु विशेषांक

(१) श्री महावीर निर्वाणु विशेषांक

भगवान महावीरस्वामीना एवन संघंधी अनेक वेणोथी समुद्ध अंक : मूख्य छ आना (टपालभवेने अंक आना वधु).

(२) हीपोत्सवी अंक

भगवान महावीरस्वामी पछीना १००० वर्ष पछीना सातसो वर्षना जैन इतिहासने लगता वेणोथी समुद्ध सचित्र अंक : मूख्य सवा इपिया.

(३) कर्मांक १०० : विक्रम-विशेषांक

सम्राट विक्रमादित्य संघंधी ऐतिहासिक बिलबिल वेणोथी समुद्ध २४० पानांना दणदार सचित्र अंक : मूख्य दोह इपिया.

श्री जैन सत्य प्रकाशना जे विशिष्ट अंक

[१] कर्मांक ४३-जैनदर्शनमां मांसाहार होवाना आक्षेपाना जवाणइप वेणोथी समुद्ध अंक : मूख्य चार आना.

[२] कर्मांक ४५-क. स. श्री हेमचंद्राचार्यना एवन संघंधी अनेक वेणोथी समुद्ध अंक : मूख्य त्रणु आना.

काशी तथा पाडी हाथलो

'श्री जैन सत्य प्रकाश'नी त्रीण, पांचमा, आठमा, दसमा, अगियारमा तथा चारमा वर्षनी काशी तथा पाडी हाथलो तैयार छे. मूख्य दरेंकुं काशीना जे इपिया, पाडीना अही इपिया.

—बणो—

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति
जेशिंगबाघनी वाडी, धीकांटा, अमदावाद.

मुद्रक:-मननबाघ छोटालाघ देसाई. श्री वीरविजय प्रीन्टींग प्रेस, सवापोस कोसरोड, पो. पो. नं. ६ श्री लज्जितमार्ग कार्यालय-अमदावाद. प्रकाशक:-श्रीमनलाल गोडणदास शाह. श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय, जेशिंगबाघनी वाडी, धीकांटा रोड-अमदावाद.